

Norrtälje

Busstorget, Långgarn och
Luftvärnsregementet

Kulturmiljöanalys, fördjupning av ÖP
2024-02-19

Norrtälje

BESTÄLLARE

Norrtälje kommun

KONSULT

WSP Samhällsbyggnad

WSP Sverige AB

121 88 Stockholm-Globen

Besök: Arenavägen 7

Tel: +46 10 7225000

Org nr: 556057-4880

Styrelsens säte: Stockholm

www.wsp.com

KONTAKTPERSONER

Emil Bergstén

emil.bergsten@wsp.com

Anna-Clara Ramström

anna-clara.ramstrom@wsp.com

PROJEKT

Underlag till fördjupad översiktsplan för Norrtälje stad

UPPDRAGSNAMN

Norrtälje MKB FÖP

KONSULTGRUPP

Emil Bergstén bebyggelseantikvarie Sakkunnig kulturvärden nivå (K)

Anna-Clara Ramström, bebyggelseantikvarie Sakkunnig kulturvärden nivå (K)

Rikard Lindhe, bebyggelseantikvarie

KARTOR OCH BILDER

WSP om inget annat anges i samband med bilden.

UPPDRAGSANSVARIG

Martin Rask

Innehåll

Inledning	5	3. Busstorget	36
Kulturmiljö - Översikt	8	Platsbeskrivning	36
Historisk överblick	9	Kulturmiljön	37
- Vad berättar miljön?	9	Områdets historia	38
Känslighet och potential	10	Kulturhistoriskt värde	40
Att planera i kulturmiljö - Genrella råd	11	Karaktärer att värna	41
		Känslighet och potential	42
		Råd och riktlinjer	43
		Riksintresset	44
1. Luftvärnregementet Lv 3	12		
Platsbeskrivning	12	Lagrum och befintliga ställningstaganden	58
Kulturlandskapet	13	Fornlämningar	59
Platsens historia	14	Kulturmiljövårdens riksintressen	60
Kulturhistoriskt värde	15	Kyrkor och enskilda byggnadsminnen	61
Känslighet	18	Europeiska landskapskonventionen och	
Tålighet och potential	18	Nationella mål för kulturmiljön	62
Råd och riktlinjer	19	Landskapskonventionen i	
BYGGNADSMINNET Lv3	20	kommunal planering	62
		Plan- och bygglagen	63
2. Långgarn	22		
Platsbeskrivning	22		
Kulturmiljön	23		
Fornlämningsbild	24		
Platsens historia	28		
Kulturhistoriskt värde	30		
Karaktärer att värna	32		
Känslighet	34		
Tålighet och potential	34		
Råd och riktlinjer	35		

NORRTÄLJE. Järnvägsstationen

PRESSBIL
Copyright
23185

Inledning

I följande kapitel ges en överblick över de tre utredningsområdena och dess förhållande till varandra och till staden Norrtälje. Inledningen ger även beskrivningar av känslighet och råd och riktlinjer på en generell nivå.

Inledning

Landskapet förändras ständigt och nära sammankopplat med människornas behov och påverkan. Det är från landskapet vi tar vår mat och det är i landskapet vi färdas och bor, likt människor gjort sedan urminnes tid. Människans brukande av landskapet har lämnat spår och runt Rimbo berättar landskapet särskilt tydligt om en centralbygd, från förhistorisk tid, via herrgårdarnas intensiva jordbruk till järnvägen som fick ett samhälle att blomstra. I landskapet kring Norrtälje finns många olika sorters kulturhistoriska och landskapliga värden, dessa ska även i framtiden finnas tillgängliga för kommande generationer som bor och besöker bygden. Landskapliga och kulturhistoriska värden ger tillhörighet, igenkänning och trivsel till de människor som bor i och kring Rimbo idag, men också till dem som i framtiden kommer att bosätta sig där.

Uppdrag och syfte

Uppdraget har varit att ta fram en kulturmiljöutredning och en landskapsanalys som underlag för fördjupad översiktsplan för tre olika områden i Norrtälje stad. Den översiktliga bebyggelseinventeringen ska fokusera på stora sammanhållande enheter/karaktärsområden. Utredningen ska innehålla kulturmiljöbeskrivning och kulturhistorisk värdering samt en landskaps- och en bebyggelseanalys.

Syftet med utredningen är att ta fram ett funktionellt underlag för fördjupad översiktsplan. Underlaget ska ge förutsättningar för att bevara och stärka områdets kulturhistoriska värden och på så vis berika kommande planering och utveckling av Norrtälje.

Avgränsningar

De tre områdena har bestämda avgränsningar som redovisas på samtliga kartor. Vissa värden inom området har dock även kopplingar i ett större landskapssammanhang utanför områdets gränser. I det avseendet utgör områdets avgränsning inte alltid en skarp gräns.

Utredningen omfattar även ett förenklat arkeologiskt planeringsunderlag som översiktligt redogör för arkeologin inför den framtida markanvändningen inom området. Syftet med planeringsanalysen är att redovisa en fördjupad beskrivning av kulturlandskapets förhistoriska förändring, kända fornlämningar och fyndplatser samt identifierar områden där det finns stora möjligheter att idag ej kända fornlämningar kan komma att påträffas.

Enskilda byggnaders eller objekts kulturhistoriska värde har inte analyserats inom ramen för detta uppdrag.

Källmaterial

Som stöd har tidigare utredningar och kartmaterial använts. Kartmaterial som vi utgått från är från lantmäteriets webbaserade kartjänst Kartsök. Även befintligt bevarandeprogram från 1979 och titlar så som Gamla Norrtälje (Larsson, K) och Lv 3 (Lv 3 kamratförening).

Metod och genomförande

Utredningens metodik är framtagen av WSP och Linköpings kommun och tar avstamp i metoderna Landskapskaraktärsanalys (LKA), Trafikverkets pilotprojekt Landskap i långsiktig planering och Riksantikvarieämbetets vägledningar Värdering och urval samt DIVE.

Områdesstudier- inläsning och arkivsök

Kunskap om områdets historia kartläggs.

Inventering och platsbesök

Stads- och landskapsbild inventeras utifrån frågeställningarna; vilken bebyggelse och vilka landskapsrum finns, vilka uttryck ger landskapet ett tidsdjup samt vilka funktioner, samband, barriärer och landmärken kan ses?

Karaktärisering

Övergripande karaktärsdrag beskrivs kortfattat utifrån de karaktärsdrag, uttryck, egenskaper och särarter som identifierats. Särskild vikt läggs vid det kulturhistoriska perspektivet och den historiska kunskapen.

Landskapets tidsdjup

Landskapets tidsdjup analyseras och sätts i kontext. Landskapets funktion och funktionella förändring samt geografiska och ekonomiska samband tolkas.

Värdering enligt RAÄs handledning Värdering och urval.

Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som karaktärsområdena bär, hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen.

Boverkets föreskrifter

Utredningen tar stöd i Boverkets råd kring värdering (PBF 2016:6, 1:2213)

Bedömning av känslighet

Bedömning av karaktärsområdenas och bebyggelseområdenas känslighet görs utifrån identifierade karaktärsdrag, egenskaperna, uttrycken och särarterna.

Känslighetsbedömningen görs på ett övergripande plan över hela landskapsutsnittet där delar av och element i landskapet pekas ut som mer eller mindre känsliga för förändring. Känsligheten hos en kulturmiljö och ett landskapsrum är kopplat till miljöns kulturhistoriska värden och karaktär samt vilken förväntad påverkan eller hotbild som finns. Känslighetsanalyserna blir därför inte allmän-giltiga utan bedömningarna av känslighet kan ändras om den förväntade påverkan ändras. Homogena miljöer eller miljöer som visar på en kort tidskontext är generellt mer känsliga än heterogena miljöer eller miljöer som visar på en lång processkontext.

Bedömning av potential

Varje landskap och kulturmiljö har värden som kan lyftas fram, stärkas och brukas. Den potential som identifieras redovisar hur landskapet kan användas och brukas utan att de kulturhistoriska och landskapliga värdena försvinner.

Kulturhistoriskt värde

Begreppet kulturhistoriskt värde definieras i Riksantikvarieämbetets plattform för värdering och urval som ”de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag”

Kriterier för kulturhistorisk värdering:

1. Möjlighet till kunskap och förståelse

Vilka bärande berättelser finns och hur kan de utläsas?

2. Kulturhistorisk helhet

Hur väl ger miljön en fullständig bild av den större kontexten?

3. Kulturhistorisk relevans

I vilken grad är företeelsen kännetecknande, har utgjort förebild eller har varit särskilt betydelsefull ur ett internationellt, nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv?

I den kulturhistoriska analysen har berättelser avgränsats och en bedömning har gjorts av helhet och bevarandegrad samt relevans och därmed sällsynthet, lokalt, regionalt och nationellt. Samt hur väl landskapets tidsdjup går att utläsa. Värderingen av kulturlandskapet visar på vilka karaktärsdrag, egenskaper, uttryck och särarter som är nödvändiga för landskapets läsbarhet och förmågan att förmedla historien.

Landskaps- och stadsbild

I 2 kap. 6 § anges att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bland annat stads- och landskapsbild, kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Sverige har ratificerat den svenska landskapskonventionen där det bland annat slås fast att landskapet är en viktig del

av människornas livskvalitet överallt: i stadsområden och på landsbygden, i såväl vanvårdade områden som områden med hög kvalitet, såväl vardagliga områden som områden som anses vara särskilt vackra”

Landskapsbild definieras i denna utredning som det visuella upplevelsen av landskapet, vilket är effekten av samverkan mellan olika historiska och samtida landskapselement, t ex terrängformer, vattendrag, odlade fält, alléer, bebyggelsegrupperingar eller andra element i landskapet.

Särskilt värdefulla bebyggelseområden/allmänna platser

Definitionen för särskilt värdefulla bebyggelseområden/allmänna platser kopplar till Plan och bygglagens begrepp särskilt värdefull, 8 kap 13 § PBL.

Kulturmiljö - Översikt

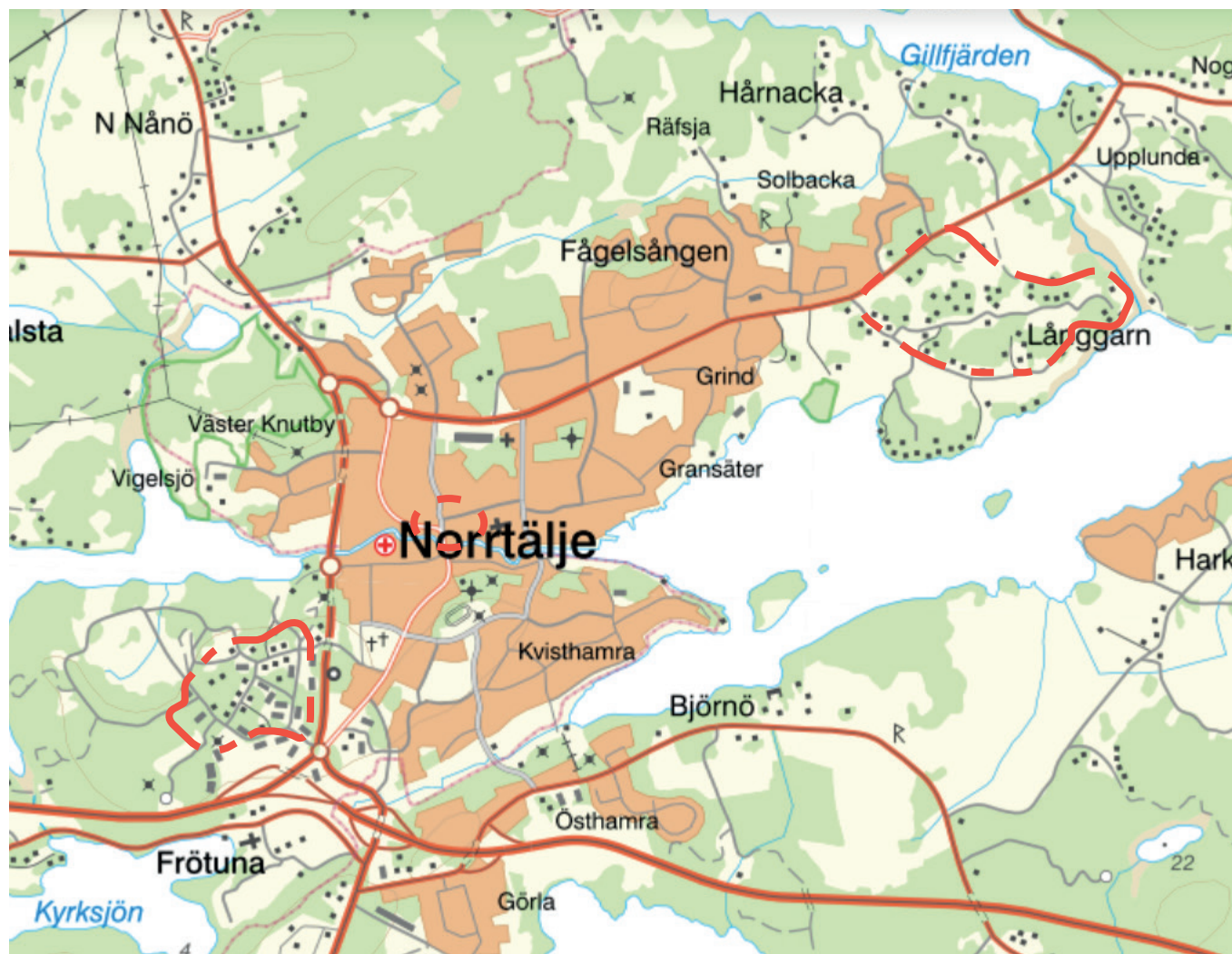
Tre berättelser om Norrtälje stad

Aktuell utredning samlas kring tre separata utredningsområden i Norrtälje med tre separata karaktärer respektive berättelser. Dessa tre bidrar alla till berättelsen om Norrtäljes historia och framväxt och utgör på olika sätt värdefulla kulturmiljöer i det levande stadslandskapet.

Långgarn har utgjort stadsjord tillhörande Norrtälje stad och består fortsatt av landsbygd med gles bebyggelse från sekelskiftet.

Busstorget ligger idag i centralaste delen av staden men i en historisk gränsszon mot ytterstad och har historiskt varit industriområde med manufaktur och häktesbyggnad. På 1880-talet anlades järnvägsstation och spårområde på platsen. Detta är idag borttaget.

Luftvärnsregementets garnisonsområde är byggnadsminnesförklarat och består av en hel militär anläggning uppförd för Roslagens luftvärnsregemente under tidigt 1950-tal. Miljön visar bland annat tydligt Sveriges militära aktivitet under kalla kriget. Etableringen av verksamheten hade betydelse för Norrtälje stads utveckling

Historisk överblick

- Vad berättar miljön?

Stadsmiljö med lång kontinuitet

Norrtälje har en historia tillbaka till medeltiden. Sannolikt låg en handelsplats vid Norrtäljeviken redan på 1200-talet och under 1300- och 1400-talet finns Norrtälje omskrivet i källor som en bybildning. Denna kom sedermera att tillhöra biskopssätet i Uppsala. Staden instiftades år 1622 med anspråk att bli en viktig vapenmanufaktur. Stadens jordbruksmarker låg norr om stadsbildningen och utmarkerna sträckte sig längs norrtäljevikens norra strand, söder om Vätövägen.

Instiftandet av stadsprivilegierna visar den dåvarande stadsmaktens vilja att kontrollera handeln och industrier för den växande stormaktens behov och skatteintäkter. Som skärgårdsstad föll även Norrtälje offer för långtgående plundring och härjning av den ryska flottan år 1719 då staden nästan totalförstördes i brand. Den byggdes upp igen delvis efter nytt mönster men ett par av de medeltida icke regelbundna gatustrukturerna blev.

Vid slutet av 1800-talet blev Norrtälje en betydande badort. det resulterade i nybyggnation av påkostade trävillor, hotell, socitetsparken och bland annat. Även järnvägen nådde staden under det sena 1800-talet vilket innebar en stor expansion, där många av de äldre byggnader som idag finns i centrum byggdes. Det var även efter järnvägens etablering som industrin i Norrtälje byggdes ut. Stadens huvudsakliga näring kopplade länge till hamnen och havet. Där sjöfart och fiske var betydande. Järnvägen revs upp under 1960-talet och hamnen kom under 1900-talet att allt mer förlora sin funktion.

Karta över norrtälje stad med tillhörande ägor år 1857 Lantmäteriets historiska kartor

Likt de flesta städer innebar efterkrigstiden en stor utbyggnad av Norrtälje. Under det tidiga 1950-talet, etablerades ett luftvärnsregemente utanför staden som bidrog till befolkningsökningen. Nya byggnader i centrum uppfördes och delar av den äldre bebyggelsen sanerades och revs. I samband med att järnvägen bröts upp etablerades ett busstorg på det gamla spårområdet och funktionen som resecentrum behölls. Även nya bostadsområden utanför den historiska stadskärnan uppfördes och stadens yta och utbredning mer än fördubblades. Stora delar av området längs Vätövägen bebyggdes under 1900-talet och tidiga 2000-talet.

Känslighet och potential

Känslighetsanalys

För vardera område redovisas en känslighetsanalys. Dessa utgår ifrån risken att de kulturhistoriska värdena förstörs eller minskar vid förändring och tillägg. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller kulturhistoriska värde påtagligt förändras. Grunden i analysen är de värdebärande uttryck, strukturer och samband som är särskilt nödvändiga för företeelsens helhet och relevans. Utan dessa riskerar miljöns möjlighet till kunskapsförmedling att gå om intet. Ett högt kulturhistoriskt värde sammanfaller inte alltid med hög känslighet.

Känslighet och potential är platsspecifikt och det går inte att specificera ett allmängiltigt tillvägagångssätt i de olika utpekade områdena. Däremot visar de känsliga och mycket känsliga områdena att kulturmiljön och landskapet här är sårbart vid förändringar och förändringar så som exploatering måste göras med stor uppmärksamhet kring kulturmiljön och landskapets värden. Inom de mycket känsliga områdena finns mycket liten eller ofta ingen potential till nyexploatering utan att kulturhistoriska värden skadas. Detta innebär att vid ärende om plan eller lov bör kulturhistorisk och/eller landskaplig kompetens krävas för att säkerställa att värdena inte går förlorade. De områden där potential har identifierats är områden som är lämpliga för exploatering eller områden där värden kan stärkas genom åtgärder.

Ändra – att ge något en annan form, annat innehåll eller dylikt, göra om.

I en kulturmiljö kan ändring handla om att byta användning av en plats eller byggnad, alternativt att i den fysiska miljön bygga om, bygga till eller byta ut byggnadsdelar. En ändring kan bland annat innebära att en byggnad får en annan karaktär.

Potential – något har möjlighet att utvecklas eller med tiden bli mer värdefullt än det är just nu.

I en kulturmiljö kan potential handla om att stärka värden och möjligheten att uppleva värden eller minska negativ påverkan på värden. Potential kan även finnas där det inte finns några kulturhistoriska värden, platser som kan förädlas

Att planera i kulturmiljö - Genrell rådgivning

Bevarande och utvecklande står inte i motsats till varandra, befintliga värden kan berika och användas i utvecklingen av ett område. Förutsättningarna för att bygga i kulturmiljö är platsspecifika, det går inte att specificera ett allmängiltigt tillvägagångssätt, däremot finns korta och enkla förhållningssätt som underlättar att följa lagstiftningens krav.

Vid planering i kulturmiljö ska de kulturhistoriska värdena ses som en grundförutsättning för hur och var det kan kompletteras eller exploateras. Det är viktigt att i ett tidigt skede klargöra miljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller kulturhistoriska värde påtagligt förändras. Grunden är de värdebärande uttryck, strukturer och samband som är särskilt nödvändiga för miljöns värde. Grovt förenklat kan sägas att områden som har en homogen karaktär och är välbevarade är mer känsliga för nya tillägg och förändringar än områden som har en mer brokig karaktär och där det skett flera förändringar.

- Ändringar och ny bebyggelse påverkar sin omgivning i olika omfattning. Vid ändring och exploatering av sådan art som misstänks kunna påverka kulturhistoriskt värdefulla miljöer bör därför antikvariskt underlag tas fram. Det gäller både inom och intill dessa miljöer.
- Inom och intill utpekade karaktärsområden bör antikvariskt underlagsmaterial tas fram i samband med exploatering i de ärenden där det kan antas att utvecklingen påverkar den intilliggande miljöns befintliga karaktär.
- Vid utökning av tätorten kan villabebyggelse med fördel placeras på skogsbevuxna impediment i landskapet snarare än på öppen åkermark. Detta för att kraftiga trädridåer tillåter en visuell åtskildhet samtidigt som det öppna åkerlandskapet bevaras. Ny bebyggelse bör inte placeras på jordbruksmark, utan istället i utkanten av ett skogsparti eller höjder i terrängen, efter befintliga strukturer och vägnät.
- Vid ändringar och kompletteringar av områden ska det ursprungliga stadsplaneidealet värnas, bland annat i fråga om vägnätets och kvarterens struktur, byggnaders volymverkan och placering, samt i förekommande fall trafikseparering.
- Byggnaders ursprungliga arkitektoniska uttryck bör bevaras och ska vara vägledande vid om- och tillbyggnader, detta gäller oavsett bebyggelsens ålder och karaktär.
- Tillägg i form av ny bebyggelse bör utgå från platsens förutsättningar vad gäller kopplingen till naturområde, vegetation och terräng samt befintlig bebyggelse.
- Äldre vägdragningar bör vara läsbara. Vägars sträckning bör inte ändras eller brytas.
- Bibehålla den enhetliga utformningen i områden med homogen karaktär.
- Vid eventuell komplettering inom särskilt värdefullt område är det viktigt att ta motsvarande stor hänsyn till befintlig terräng och vegetation för att tilläggen ska smälta in i miljön. Det innebär att byggnaden bör anpassas till den befintliga terrängen och därmed undvika sprängning, schaktning och fyllning i möjligaste mån. Hällmark och uppvuxna träd ska värnas.

1. Luftvärnregementet Lv 3

Platsbeskrivning

Området är beläget sydväst om Norrtäljes historiska stadskärna söder om sjön Lommaren. Anläggningen utgörs av en militärgarnison för Luftvärnet uppförd på 1950-talet. Byggnadsområdet skyddas som byggnadsminne, men samtliga byggnader inom skyddsområdet ingår inte i byggnadsminnesbeslutet. (Se mer om detta nedan.) Väster om bebyggelseområdet tar ett stort naturområde vid som tidigare utgjorde övningsområde för den militära verksamheten.

I söder angränsar handelsområde kallat Norrtäljeporten som präglas av storskaliga köplador med tillhörande storskalig bilparkering.

Komponenter i landskapet

1. Garnisonsområdet Lv3 Roslagens Luftvärnsregemente
2. f.d. militärt övningsområde, Nordronas tidigare jordbruksmarker
3. Norrtälje stads historiska stadskärna
4. område med flerbostadshus byggdes ut i samband med att regementet förlades till Norrtälje
5. Nybyggt handelsområde, f.d. tillhörande garnisonsområdet.

Kulturlandskapet

Anläggningen är utformad enligt modernistiska arkitektur- och planeringsideal med byggnadskroppar utplacerade i barrskogsterräng. Höga tallar bildar pelarsalar omkring byggnaderna. Byggnaderna är placerade oregelbundet med hänsyn till terrängen efter ett organiskt format vägnät. Områdets struktur präglas av oregelbundenhet med viss uppdelning av administrativa samt logementsbyggnader närmast vakten i nordöst, och verkstads- garage, och förrådsbyggnader i söder och sydväst närmast skjutbanorna.

Vakt, kanslihus, logement, officersmäss xxx är uppförda med fasader i rött tegel och sadeltak täckt av tegelpannor, fönster och dörrar är av trä. Förråds och garagebyggnader är uppförda i regelverkskonstruktion med fasader av träpanel målade i röd slamfärg. De verkstadsbyggnader som användes för bloodhoundrobotar har putsad vit fasad. Sjukhus och matsal är uppförda med fasader i gult tegel.

Parallellt med barrskogskaraktären präglas området av en luftig struktur, breda vägar och stora öppna planer för uppställning av trupper, fordon, robotar med mera. Områdets största byggnader utgörs av de för luftvärnet särskilt viktiga pjäshallarna, motsvarande vapenkasuner, där robotmissiler förvarades.

Garnisonsområdet är tydligt etablerad utanför staden för att ge möjlighet för högljudd och bitvis farlig verksamhet och ett avskilt område. Den militära verksamheten innebar ett uppenbart behov av kontroll av vilka personer som rörde sig på området vilket särskilt i norr är fortsatt tydligt avläsbart. Därför omges området av naturmark som använts som övningsområde och buffertzon mot staden, inte tät stadsbebyggelse. Stängslet som omgav området är delvis borttaget idag.

Siktlinjer

Garnisonsområdet är uppfört med blicken inåt den egna verksamheten. Den enda byggnaden som särskilt förväntades betraktas utifrån området är den lilla vaktbyggnaden med sin grind och stora klocka på grindstolpen. Den organiska formen, vegetation och terräng skapar avskilda rum inom området. vissa fondmotiv, men funktion och topografi verkar ha styrt placering av byggnader. långa siktlinjer saknas. Den tidigare utsikten över Fötuna kyrka har byggts bort med det nya handelsområdet som etableras på fastigheterna Hinderbanan 1 och 2. Områdets sydvästa del präglas i större utsträckning av stora öppna ytor som berättar om funktionen av platsen.

Kulturhistoriska samband

Inom utredningsområdet finns inga tydliga uttryck för det jordbrukslandskap som fanns innan den militära etableringen. Garnisonsområdet var en nyetablering i Norrtälje som arbetsplats och medförde bostadsbebyggelse för officerare och annan personal. Bostadsområden med särskild koppling till garnisonsområdet är Kvithamra och Grossgårdet.

Platsens historia

På platsen för Norrtäljes garnison fanns tidigare en by bestående av två gårdar som hette Nordrona. Byn finns på karta från början av 1600-talet och jordbruk bedrevs ända fram till försäljningen av marken till staten år 1945. Bycentrum låg nordväst om militäranläggningen, intill Lommarens strand. Det området kom att utgöra övningsområde och skjutfält för luftvärnet och den agrara bebyggelsen revs. För militärområdet köptes även gården Mellingeholms marker, vars huvudbyggnad revs år 1963.

Garnisonen i Norrtälje invigdes år 1952 och färdigställdes år 1954. Anläggningen uppfördes för att inhysa Stockholms Luftvärnsregemente (Lv3), sedan kallat Roslagens Luftvärnsskår. Anläggningen bestod bland annat av vakt, kanslihus, soldatkaserner, mäss, officersmäss, sjukvårdsbyggnad, verkstäder, en bensinstation, förrådsbyggnader, garagebyggnader och pjäshallar. Till anläggningen hörde även stora grusplaner för övning och uppställning, skjutfält, robotramper och övningsområde. Under åren 1953 till 1964 testades brittiska bloodhoundrobotar på Lv 3 som enda plats i landet. Särskilda byggnader uppfördes för denna verksamhet, de är enkelt identifierbara än idag med vita putsade fasader. På 1970-talet flyttades Luftvärnets skjutskola till garnisonen i Norrtälje och en separat skolbyggnad uppfördes för denna.

Regementets betydelse för Norrtälje stad

Lokaliseringen av regementet till Norrtälje betydde möjlighet för ökade arbetstillfällen för staden som räknade med att invånarantalet skulle öka med 10 %. Kommunen förbands att uppföra 161 bostadslägenheter och mark för villatomter för att officerare och annan personal skulle kunna flytta med sina familjer. Flerfamiljshus planerades norr om kyrkogården ner mot sjukhuset och villor i området Kvisthamra. Snart blev behovet för dessa inflyttade familjer av en gymnasieskola tryckande, vilket saknades i Norrtälje. Regementet verkade för att kommunen skulle bygga gymnasieskola för att kunna behålla sin personal, vilket gjordes vid 1950-talets slut.

Utbildningsnivån i Norrtälje var lägre än snittet i länet. Fortfarande år 1997 var andelen av befolkningen som gått 3 årig gymnasieutbildning endast 10%. Sedan den militära verksamheten lades ner på platsen år 2001 bedrivs idag istället utbildning i olika former på garnisonsområdet genom vad som kallas Campus Roslagen.

Vad är Luftvärn?

Luftvärn kan förenklat beskrivas som ett truppslag som syftar till att från marken eliminera fientliga mål i luften genom att olika typer av missiler avfyras från marken. Vapenslaget uppstod naturligt nog första då luftburna maskiner eller missiler började nyttjas i krigföring under 1900-talets början. Luftvärn är primärt ett defensivt vapenslag som oftast används för att försvara hemlandet eller ett territorium. Det kan till exempel användas för att skydda flotta, infanteri eller flygvapen från luftangrepp.

Luftvärnet utvecklades i Sverige genom att artilleriet år 1925 organiserade detta genom Karlsborgs artillerikår. Luftvärnet blev ett eget truppslag först år 1942 och organiserades då i flera regementen.

Stockholms luftvärnsregemente (A11) blev ett självständigt förband år 1941 då det avskildes från det som var Östgöta luftvärnsartilleriregemente (A10). År 1942 överfördes regementet från Artilleriet till det nybildade Luftvärnet. Det nya Lv3 inhystes till en början i kaserner på Linnégatan i centrala Stockholm, för att år 1952 få flytta till det nya kasernområdet i Norrtälje. Försvarsbeslut hade fattats år 1946 och platsen valts baserat på närheten till huvudstaden, markområdena med lämpliga övningsområden tillgängliga samt närheten till det redan etablerade stora skjutfältet på Vaddö. Namnet Roslagens luftvärnsregemente började användas från år 1957 för att sedan bli Roslagens luftvärnsskår år 1994.

Luftvärnets utbildningsorgan hette Luftvärnets skjutskola. Denna inhystes på garnisonen i Norrtälje mellan åren 1979 till 1997 då den flyttades till Enköping.

Kring 1900-talets mitt var Luftvärnet som störst i Sverige och bestod av sju olika förband. Från och med 1960-talet inleddes en nedskärning av truppslaget. Efter en rad omorganisationer under 1990-talet och en Krigsmakt som döptes om till Försvarsmakt bildades Luftvärnets stridsskola år 1996. I samma försvarsbeslut ingick nedläggning av Lv 3 i Norrtälje som upphörde som regemente i januari år 2001.

Kulturhistoriskt värde

Luftvärnets garnisonsanläggning berättar på ett tydligt sätt om efterkrigstidens militära verksamhet. Dess byggnader är välbevarade och visar på 1950-talets gedigna byggnadssätt och modernistiska stilideal med minimalistisk formgivning och påkostade naturmaterial av hög kvalitet. Området representerar en tidskontext uppförd under en och samma tidperiod för en specifik verksamhet. Få tillägg har tillkommit under senare tid.

Garnisonsområdet utgör en tydlig helhetsmiljö där varje byggnad haft en given funktion i den militära verksamheten. Det är därför viktigt att beakta det faktum att för att läsbarheten av denna särskilt tydliga och välbevarade miljö ska bestå, så behöver miljön bevaras i sin helhet. Den skog som garnisonsområdet förlades i har i gestaltningen bjudits in i området vilket ständigt påminner om den svenska naturen, detta kan ses som en kvardröjande nationalromantik förekommande inom just militära anläggningar. Det är också ett mycket vanligt grepp i stadsplanering från samma tid. arkitekturhistoriskt värde , Anläggningen uppvisar därtill ett högt teknikhistoriskt och militärhistoriskt värde då den tydligt visar teknisk och militär utveckling inom Luftvärnet och Sveriges dåvarande försvarspolitik i stort.

Sammantaget bedöms området utgöra ett särskilt värdefullt bebyggelseområde i Plan och bygglagens mening och bör omfattas av 8 kap 13 § i planering och lovärenden. Området är förklarat byggnadsminne och omfattas därför även av 3 kap 1 § Kulturmiljölagen. I beslut om byggnadsminnesförklaring ingår skyddsbestämmelser för hur området ska hanteras och förvaltas som ska följas.

Lagrum

Tillsammans utgör hela garnisonsområdet ett bebyggelseområde som har ett sådant värde som motsvarar plan och bygglagens begrepp särskilt värdefullt. Särskilt värdefulla kulturmiljöer skyddas av Plan- och bygglagen genom förvanskningförbudet (8 kap § 13). För att undvika en förvanskning ska bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter värnas och utgöra grund för alla ändringar och eventuella tillägg i miljön.

För alla miljöer och byggnader gäller varsamhetskravet (8 kap. § 17), oberoende om de är särskilt värdefulla eller inte. Varsamhetskravet skyddar byggnaders och områdens karaktär. En ändring av en byggnad eller område som är ovarsam om dess värden och egenskaper är otillåtlig. Kulturmiljön är ett starkt allmänintresse och skyddas genom de avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen som kommunen ska göra. Vid ändringar som kräver tillstånd enligt plan- och bygglagen ska hänsyn tas till kulturmiljön och landskapsbilden (2 kap § 6).

Karaktär att värna

- Den organiskt formade byggnadsstrukturen och vägnätet med stor hänsyn till den naturliga topografin och anpassning till terrängen.
- Hur omringliggande barrskog tillåts vara en del av gestaltningen inom området med luftig struktur och stora kilar naturmark mellan byggnaderna.
- Den väl sammanhållna gestaltningen av området
- Administrativa byggnader och bostadsbyggnader är uppförda i tegel, med sadeltak täckt av tegelpannor. Portar och fönster är av trä.
- Stora förråds och verkstadshallar av enkel karaktär med stora träportar på rad, i regel sidohängda, en del med överljus.
- Låg bebyggelse om en till två våningar och döljs av trädtoppar.
- Kombinationen av byggnadstyper som tillsammans berättar om ursprunglig användning och militärhistorisk teknikutveckling
- Stora öppna ytor och körplaner som vittnar om byggnadernas användning och den militära verksamheten.
- Tydliga gränser för området var av stor vikt för den militära verksamheten. Detta är tydligt till exempel vid vakter och hur vägnätet i de flesta fall inte leder till andra mål än inom militärverksamheten.
- Homogent byggnadsbestånd med mycket få inslag av bebyggelse från andra tidsepoker.

Känslighet

Garnisonsområdet utgör en helhetsmiljö där varje byggnad haft en given funktion i den militära verksamheten. Det är därför viktigt att beakta det faktum att för att läsbarheten av denna särskilt tydliga och välbevarade miljö ska bestå, så behöver miljön bevaras i sin helhet.

Miljön är känslig för rivning och tillbyggnader samt andra förvanskande av byggnader med militär anknytning. Strukturen inom området är väl genomtänkt och genomförd och därför känslig för förändring. Området bedöms känsligt för nybyggnation då det riskerar att försvåra läsbarheten av den kulturhistoriska miljöns ursprungliga användning och gestaltning med byggnadernas funktionella relation till varandra. Då byggnaderna är så tydligt kopplade till varande så riskerar hela området att påverkas av förändringar på enskilda byggnader.

Den militära verksamhetens behov av stora ytor och avskildhet från civilsamhället är fortfarande väl avläsbart. Detta mönster bedöms känsligt för förändring. Det innebär att stadsbebyggelse i direkt närhet till militärområdet bedöms olämpligt för att läsbarheten av miljöns ursprungliga förutsättningar ska bibehållas. Det innebär också att sammanbyggnad genom tex dragning av vägar till intilliggande nytikkommen bebyggelse är direkt olämplig för att läsbarheten av områdets ursprungliga användning och utbredning ska bestå.

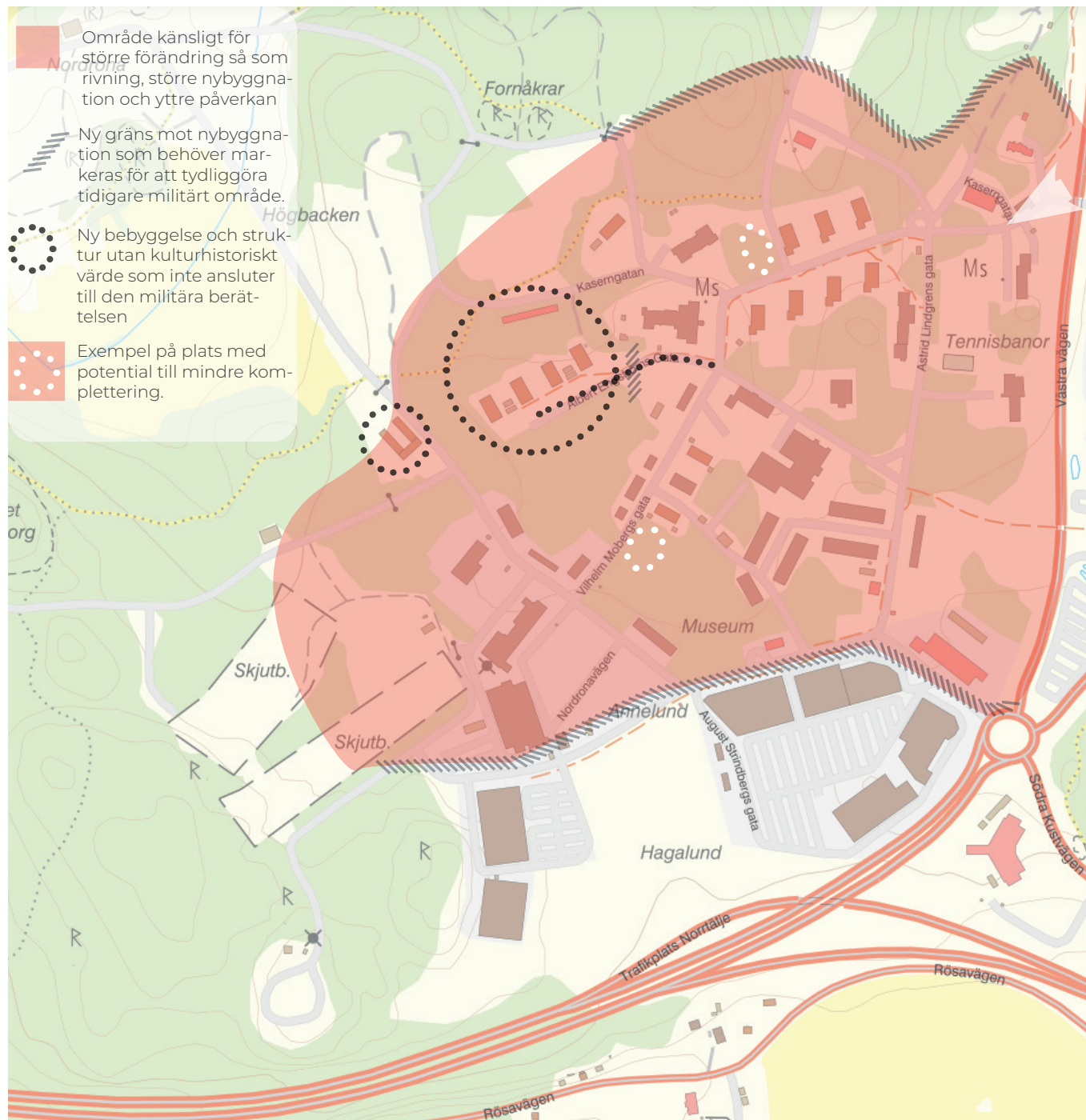
Tålighet och potential

Sedan år 2001 har garnisonsområdet fyllts med en rad nya verksamheter som huserar i de olika byggnaderna, så som utbildning genom Campus Roslagen, flyktingboende, lagerlokal med mera. Området bedöms ha god potential att fortsatt nyttjas på detta sätt men kulturmiljön skulle gynnas om ett helhetsgrepp togs för att hålla samman riktningen av utvecklingen. Det är viktigt att byggnaderna inte styckas av på enskilda fastigheter och utvecklas åt olika håll, även de som inte skyddas av byggnadsminnet då flera av dessa ändå har höga kulturhistoriska värden och är viktiga för helhetsmiljön. Särskilt logementsbyggnaderna har god potential att användas som bostäder mer permanent, även till exempel kanslihuset har en yttre karaktär som passar för detta. Yttre förändringar så som balkonger och uteplatser i direkt anslutning till byggnaderna bedöms dock olämpligt. Flera av byggnaderna skulle också kunna lämpa sig som skola och förskola då stora naturområden intill erbjuds. Hela området har stor potential som museal miljö parallellt med nya användningsområden.

Råd och riktlinjer

- Undvik nybyggnation inom området.
- Säkerställ att gränsen för militärområdet förblir tydligt avläsbar och avgränsad.
- Undvik att dra förlängningar på stomvägarna till ny bebyggelse utanför området då det försvårar läsbarheten av områdets historiska avgränsning.
- Byggnadsminnets skyddsbestämmelser ska följas och utgöra utgångspunkt för områdets möjliga utveckling.
- Samtliga militära byggnader inom området bör skyddas från rivning och förvanskande åtgärder.
- Antikvarisk medverkan ska krävas vid förändring inom området.
- Områdets omgivning med naturmark bör bevaras
- Vägarnas namn kan med fördel bytas till några som associerar till platsens militära historia snarare än litteraturhistoriska namn.

BYGGNADSMINNET Lv3

Roslagens Luftvärnsskårs garnisonsområde förklarades som statligt byggnadsminne då staten fortfarande ägde anläggningen. År 2001 i samband med att den militära verksamheten avslutades på platsen, och kommunen tog över ägandeskap, fattades beslut om enskilt byggnadsminne istället. 2018 fattades ett beslut om jämkning med ny gränsdragning om skyddsområdet, då uteslöts bland annat ramperna för missilrobotar från byggnadsminnet. Detta då kommunen och privata aktörer önskade bygga handelsområde på platsen.

Ungefär hälften av de militära byggnaderna inom skyddsområdet ingår i byggnadsminnet och omfattas av beslutade skyddsbestämmelser.

Motivet för byggnadsminnesförklaringen går i korthet ut på att området är ovanligt välbevarat, visar höga arkitektoniska kvaliteter i sitt byggnadsbestånd och byggnadsstruktur samt visar militärhistorisk teknisk utveckling, bland annat.

Analys - Byggnadsminnets känslighet:

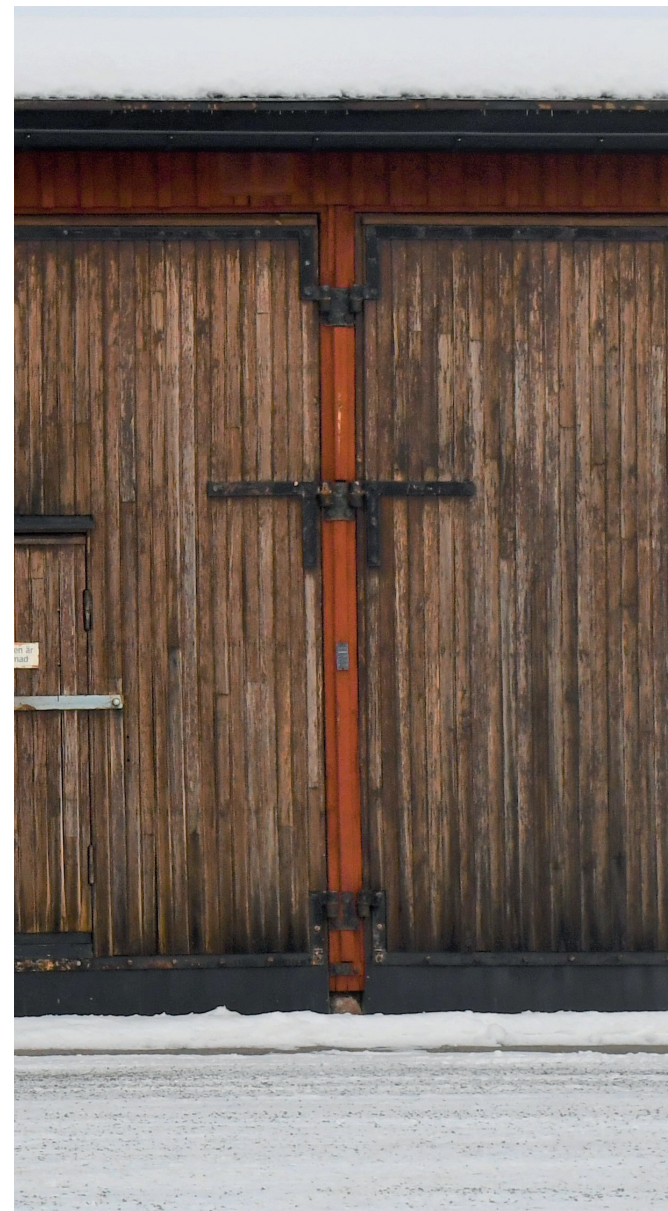
WSP kan konstatera att de i byggnadsminnet utvalda byggnader utgör en särskilt viktig grupp byggnader för området enligt Länsstyrelsens beslut. Samtidigt bedömer WSP att samtliga byggnader med militär anknytning är viktiga för förståelsen av området som helhetsmiljö. Det gör byggnadsminnet känsligt för åtgärder som förändrar även dessa byggnader, så väl som förändring av obebyggda ytor. Byggnadsminnet bedöms känsligt för all förändring inom skyddsområdet. Byggnadsminnet bedöms också känsligt för förändringar precis utanför skyddsområdet då det påverkar helhetsmiljön och möjligheten att förstå platsen.

Länsstyrelsens skyddsbestämmelser

Inom det område som särskilt markerats på den till skyddsbestämmelserna bifogade situationsplan gäller följande:

1. Samtliga byggnader som omfattas av beslutet samt entrégrindar vid vakten ska underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till varje byggnads egenart.
2. Stomvägar som markerats på den till skyddsbestämmelserna bifogade situationsplanen, samt parkmark och naturmark ska underhållas så att områdets karaktär inte förvanskas.
3. Det på den till skyddsbestämmelserna bifogade situationsplanen särskilt markerade skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas utan föregående särskild tillståndsprövning i enlighet med 3 kap. 14–15 §§ lagen (1988:950) kulturmiljöer m m. Området ska hållas i ett sådant skick att dess utseende och karaktär inte förvanskas.

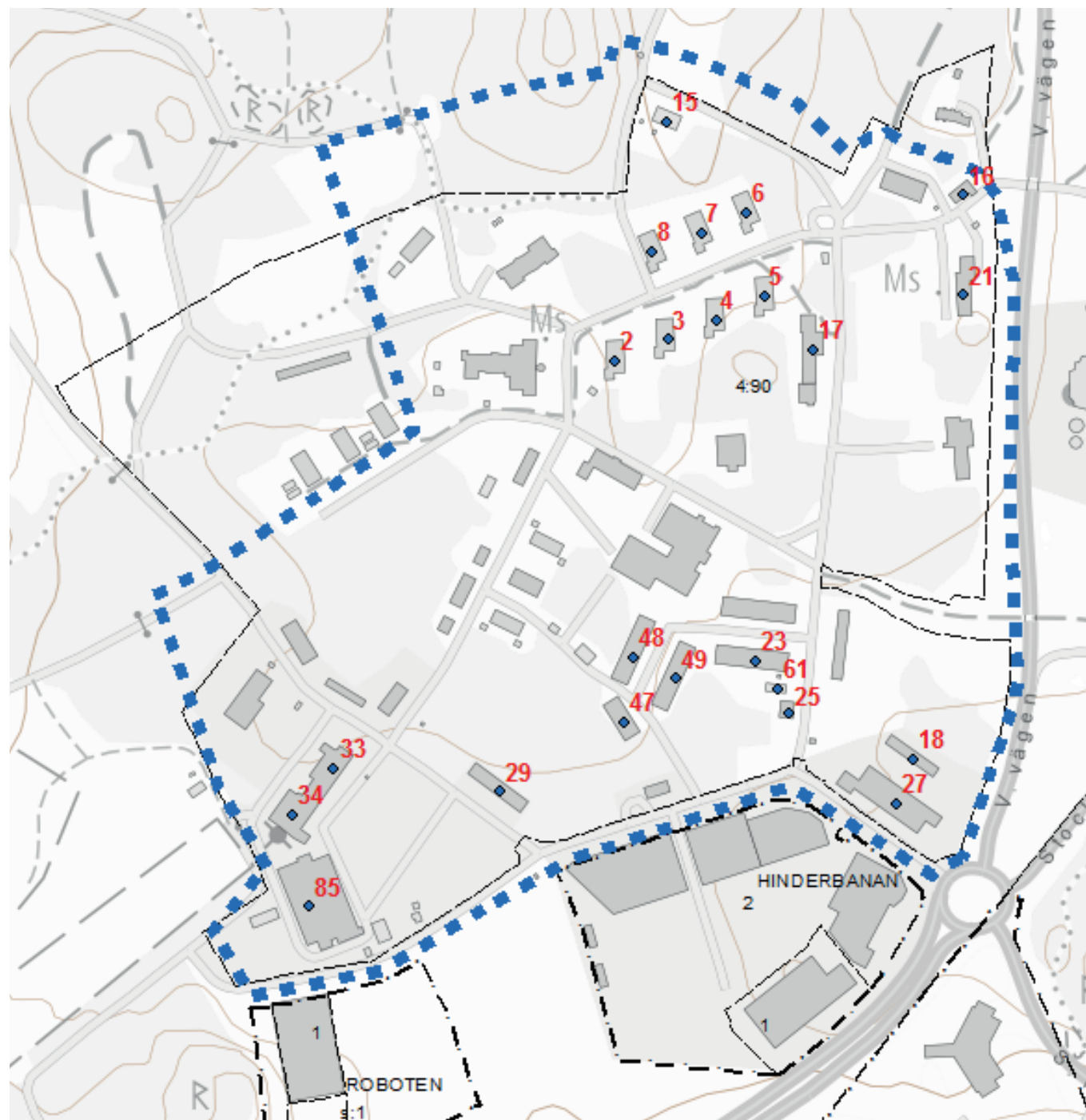
Till detta hör särskilda bestämmelser för varje byggnad som omfattas av byggnadsminnesbeslutet. Det rör till exempel även interiörer i Kanslihuset.

Kartan är hämtad från Länsstyrelsens beslut från år 2018 och visar i blå streckad linje byggnadsminnets skyddsområde. Blåa romber visar byggnader som omfattas av beslutet och deras ursprungliga funktion i listan nedan.

Byggnader förklarade som byggnadsminne

- 2 Kasern
- 3 Kasern
- 4 Kasern
- 5 Kasern
- 6 Kasern
- 7 Kasern
- 8 Kasern
- 15 Offensiven
- 16 Vaktbyggnad
- 17 Skolbyggnad
- 18 Milöförråd
- 21 Kanslihuset
- 23 Varmgarage
- 25 Bensinstation och transportcentral
- 27 Milöverkstad
- 29 Truppförråd
- 33 Pjäshall A
- 34 Pjäshall B
- 47 Kallgarage
- 48 Kallgarage
- 49 Kallgarage
- 61 Oljeförråd
- 85 Luftvärnshall

2. Långgarn

Platsbeskrivning

Långgarnområdet ligger nordöst om Norrtälje stad och angränsar till Norrtäljeviken i söder. Långgarn avgränsas i norr av Vätövägen med Hårnacka och Gillfjärden. I nordväst tar stadsbebyggelse vid med tät villabebyggelse norr om Vätövägen med området Solbacka.

Två landsvägar förgrenar sig i området, Långgarnsvägen och Ängholmsvägen. Långgarn utgörs av ett jordbrukslandskap med öppna fält och kuperad skogsmark. Spridd villabebyggelse är placerad traditionellt i gränslandet mellan fält och skog. De stora strandängarna mot söder är låglänta och sankt och har historiskt troligtvis inte lämpat sig för bebyggelse

Kulturmiljön

Landskapet kring Långgarn är ett utpräglat jordbrukslandskap med slättliknande jordar som genom förekomsterna av kalkrik jordmån har gett god avkastning. De betesängar och åkermarker har utgjort havsbotten vilket gett en näringsrik mylla. Markerna var tidigt reglerade genom kartor och gränser följde oftast de geografiska förutsättningarna. Den tidiga geometriska regleringen innebar att landskapets strukturer inte påverkades i större grad av de senare skiftesreformerna, utan strukturer, sannolikt från medeltiden och eventuellt äldre, kan fortfarande utläsas i landskapet.

Småskalig jordbruksbebyggelse är placerad i slänten precis i gräsen mellan kuperade ekdungar och de låglänta strandängarna. De små gårdarna är spridda längs med Långgarnsvägen och samlas kring denna som går igenom gårdsplanerna på ett traditionellt vis.

I den norra delen av utredningsområdet är bebyggelsemönstret mer oregelbundet och delvis uppbrutet av småskaliga sentida bostadsetableringar. Topografin är kuperad och skogig.

Kulturhistoriska samband

Långgarn var en av flera jordegendomar som tillhörde Norrtälje stad. Det historiska ägoförhållandet däremellan utgör en kulturhistoriskt koppling till staden.

Siktlinjer

Landskapet är bitvis dramatiskt med stora kontraster mellan de låglänta öppna ängarna och de skogsbeklädda höjderna. Öppningar mellan landskapets impediment ger fria siktlinjer ner mot Norrtäljeviken.

Fornlämningsbild

Områdets förutsättningar – vad vet vi?

I området inom och kring Långgarn finns idag endast enstaka kända och registrerade fornlämningar, vilka är skyddade enligt Kulturmiljölagen (KML). Vid nyexploatering i området kan det dock finnas en risk för att stöta på idag okända fornlämningar, något som kan både fördröja och fördyra en byggprocess. Följande analys syftar till att peka ut ytor inom utredningsområdet där det bedöms finnas en förhöjd risk för okända fornlämningar. Analysen ska inte ses som ett facit på fornlämningsförekomsten i området, utan som ett hjälpmedel vid planering. Vid en eventuell exploatering är det alltid Länsstyrelsen som avgör vilka områden som behöver utredas och vilka arkeologiska insatser som behövs. Analysen baseras på kända fornlämningar, rapport- och arkivsökningar, fältbesök samt kartstudier (historiska kartor, strandlinjeförskjutning, jordarter och topografi). Utifrån tillgänglig information har inga arkeologiska undersökningar tidigare utförts inom eller i närheten av utredningsområdet.

Långgarnsområdet utgörs av höjdområden med urberg och sandig morän, och mer låglänta områden med lera och gyttjelera. Höjden över havet varierar från strax över noll meter upp till ca 25 meter. De låglänta, blötare delarna närmast stränderna har historiskt sett mest nyttjats som äng. De högre partierna har huvudsakligen varit skogbeksäddade. Detta förhållande går att följa på de historiska kartorna ner till åtminstone 1700-talet, med mindre skillnader. De fåtaliga fornlämningarna indikerar att detta område huvudsakligen nyttjats extensivt även under förhistorisk tid.

Risken för att påträffa (idag) okända fornlämningar inom utredningsområdet bedöms generellt som låg, med något undantag. Eventuella nya fornlämningar som kan framkomma bedöms vidare vara av enklare karaktär.

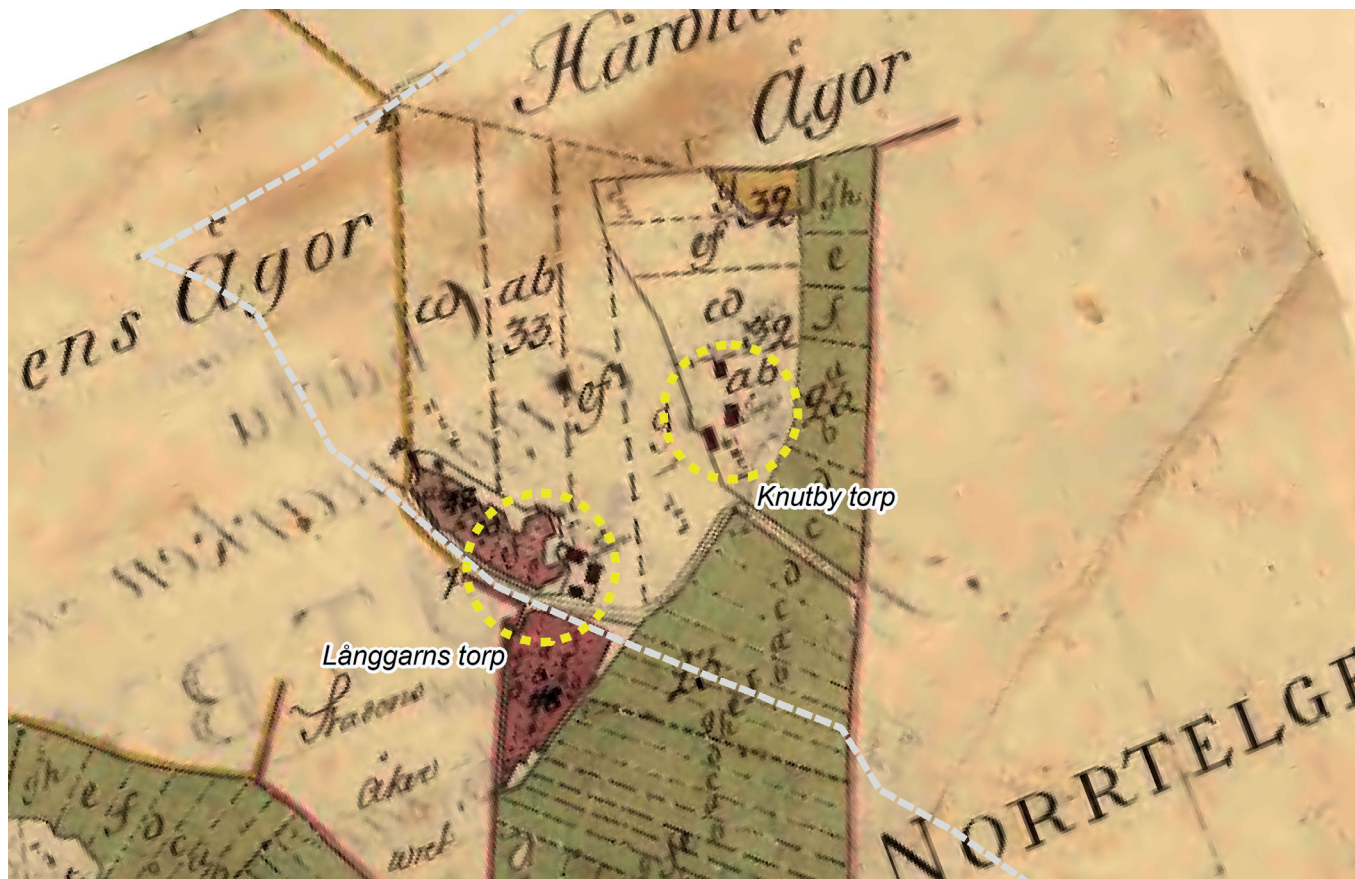
Den låga risken motiveras av:

- områdets topografi och jordarter, vilket medfört att området under äldre förhistorisk tid legat under vatten eller till stor del utgjorts av låglänta, blöta ängar.
- att antalet fornlämningar både inom och strax utanför utredningsområdet är mycket lågt.

Det förhistoriska landskapet

För ca 11 000 år sedan hade inlandsisen dragit sig bort från Uppland, men hela landskapet låg till en början under vatten. Den landhöjningsprocess som pågått sedan dess har kontinuerligt förändrat landskapet. Detta betyder att förutsättningarna för bosättning och markutnyttjande har skiftat från tid till tid, och att man idag kan hitta förhistoriska lämningar på platser som i forntiden låg i en annan typ av landskap än idag.

Norräljeområdet har utvecklats från en mycket gles ytter-skärgård under yngre stenålder (ca 5000 - 4000 år sedan) till dagens kustnära fastland. Under loppet av bronsåldern (1800 - 500 f Kr) förtätades skärgårdslandskapet och i området utbreddes sig ett myller av små och stora öar. Under den efterföljande järnåldern (500 f Kr - 1050 e Kr) växte det landskap fram som vi till stora delar känner igen idag, med stora sammanhängande fastlandsområden, öar, djupt inskurna vikar, smala sund och inlandssjöar. De högsta delarna av Långgarn utgjordes under äldre järnålder av en halvö. Öster om halvön gick en vattenväg i nordsydlig riktning in till det inre av Uppland (runt Karl) och vidare ut i Ålands hav. Under yngre järnålder blev sundet till en långsmal vik och under medeltiden torrlades viken. Långgarn har under lång tid haft ett fördelaktigt -men också utsatt - läge invid viktiga vattenvägar.

Förhistoriska perioder

Stenåldern sträcker sig i tid från inlandsisens försvinnande för ca 10 000 år sedan och fram till ca 1800 f.Kr. Under den äldre delen levde människor som jägare och samlare. Under den yngre delen introducerades jordbruket och folk blev mer bofasta. Såsom namnet antyder är de föremål som idag finns kvar från perioden huvudsakligen gjorda av sten.

Bronsåldern sträcker sig i tid från ca 1800 f.Kr fram till ca 500 f.Kr. Detta är en förhållandevis kort period som kännetecknas av lämningstyper som hällristningar, stora gravrösen och skärvestenshögar. Många av praktföremålen (främst vapen och smycken) man idag hittar från perioden är gjorda av brons, vilket gett perioden sitt namn.

Järnåldern sträcker sig i tid från ca 500 f.Kr fram till ca 1050 e.Kr. Perioden kännetecknas bl.a. av en övergång till större gravfält och introduktion av skriftspråk (runor). Såsom periodnamnet antyder är många av de föremål (vapen, redskap mm) man idag hittar från tiden gjorda av järn, som då blivit den dominerande metallen.

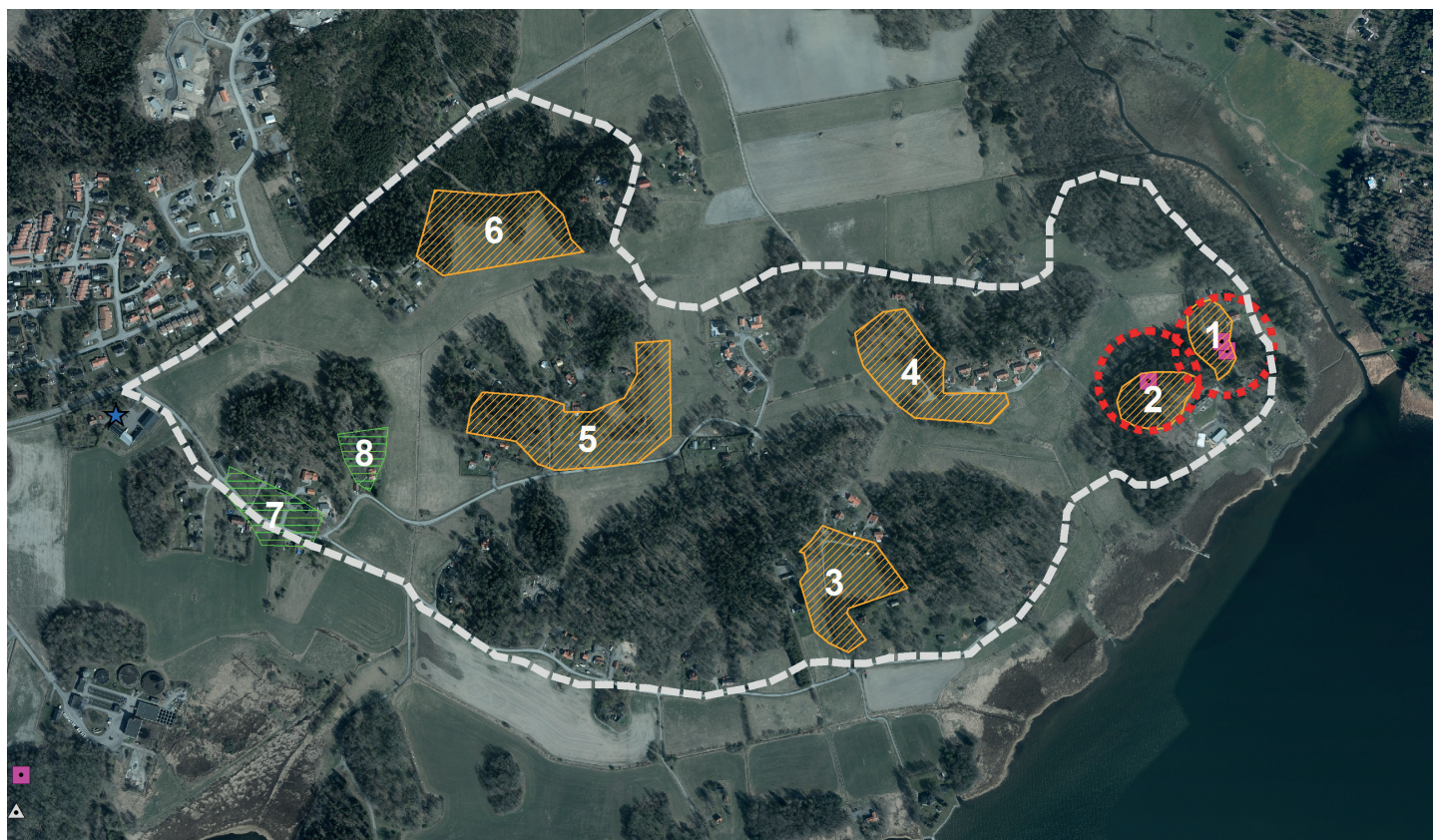

Analys – var kan det finnas idag okända fornlämningar?

De fornlämningar vi känner till idag inom utredningsområdet utgörs av synliga gravar som i Forsök beskrivs som ca 5 m stora, runda stensättningar. Enligt registret har det i äldre anteckningar (Norrtäljeinventeringen) angetts att det funnits sju stensättningar på platsen, men dessa har inte kunnat verifieras. Vid WSP:s fältbesök i april 2021 kunde endast stensättningen i krönläge återfinnas (L2016:7716). Nere vid vägen, där de andra gravarna finns inprickade, hade en del markarbeten nyligen genomförts med bland annat utfyllnadsmassor. Lämningarna kan ha skadats eller försvunnit i och med detta.

Förhistoriska boplatser lämnar oftast inte några spår ovan mark och kan finnas dolda under markytan. Kartanalysen visar att det inom utredningsområdet har funnits historisk bebyggelse från 1700-tal och framåt. Byggnadslämningar inom övergivna bebyggelseenheter som etablerats före år 1850 utgör fornlämning. I analyskartan har både de redan kända och registrerade fornlämningarna samt områden med bedömd risk för nya fornlämningar markerats:

- Område 1 och 2. I öster finns registrerade fornlämningar i form av tre gravar från järnåldern (Forsök L2016:7506; L2016:7716; L2016:8193), vilka är skyddade enligt KML. Området är delvis exploaterat men här bedöms det finnas en risk för fler gravar. Alla fornlämningar har ett KML-skyddat fornlämningsområde (skyddsområde) runt sig, inom vilket det inte får ske markingrepp utan Länsstyrelsens tillstånd. Skyddsområdets storlek bestäms av Länsstyrelsen från fall till fall. Alla ingrepp i närheten av de registrerade fornlämningarna måste föregås av Länsstyrelsekontakt.

- Utredningsområde
- KML-ärende
- Riskområden fornlämning förhistorisk tid
- Riskområde fornlämning historisk bebyggelse
- Stensättning
- Vägmarke
- Fornlämningsliknande lämning

- Område 3 - 6. De registrerade gravarna indikerar att man har bott i närområdet under järnåldern. Några ytor inom utredningsområdet bedöms ha varit lämpliga boplatslägen och utgör riskområden för okända fornlämningar (boplatser). Risken bedöms dock vara relativt låg då endast någon enstaka boplatser bedöms ha funnits.
- Område 7 - 8. Dessa två ytor har enligt kartanalysen varit bebyggda under 1700/1800-tal och kan innehålla äldre bebyggelse lämningar. Större delen av områdena är dock bebyggda idag. Störst risk finns därför i den obebyggda skogsbacken norr om dagens bebyggelse vid Ängholmssvägen 3 (riskområde 8 i kartan) där det enligt historiska kartor funnits bebyggelse tillhörande Knutby torp under 1700/1800-tal.

Platsens historia

De flesta svenska småstäder liknade från till 1800-talets andra hälft mer vad vi idag skulle se som storvuxna sockencentrum med låg träbebyggelse och en hög andel av stadens invånare var djur. Genom stadsjordarna var borgarna delvis självförsörjande på livsmedel. Betesmark och äng producerade inte spannmål som kunde konsumeras direkt som livsmedel. Denna typ av mark producerade foder åt boskap och draghästar.

På grund av topografiska förutsättningar med mycket låg terräng har förhistoriska bosättningar sannolikt inte förekommit i området i någon större utsträckning. Detta då stora delar av landskapet tidigare utgjorde havsbotten. Området kring Långgarn har sedan stadsbildningen år 1622 tillhört Norrtälje stad och utgjort så kallad stadsjord. Aktuellt utredningsområde sträcker sig i östra delen även in på byn Knutby bys tidigare ägor som under motsvarande tid utgjort ängsmark. Knutby var en bondby vars bebyggelse låg längre västerut. Direkt väster om utredningsområdet låg Backa, ett boställe som finns belagt i skriftliga källor sedan 1200-talet.

På de tidigaste bevarade kartorna från 1600-talet över Norrtälje stads ägor redovisades ett stycke ängsmark och skog i nordöst tillhörande staden. På karta från år 1709 kan utläsas att det på markerna fanns en hölada en bit österut. I väster var marken delad i åkertegar med en privat ägare, fastigheten Grindtorpet. I närheten men på Knutbys ängsmark låg torpet Långaren, utmärkt på karta från år 1765. Karta från år 1794 visar ägoindelningen på stadsjorden, det stora rosa området tillhörde till exempel då målaren Zander.

Stadsjorden Långaren, eller Långgarn, var uppdelad i tegar och utgjorde främst slätteräng, det vill säga mark där gräs odlades som sedan slogs för att bli hö, samt skogsmark för bete och uttag av ved. Det fanns ingen gårdsbebyggelse på stadsjorden likt en arrendegård, men ett ängsvaktartorp intill. Denna ordning rådde fram till 1800-talets sista år. Vid sekelskiftet etablerades ett flertal småbruk och villor längs med Långgarnsvägen. Dessa visas med avgränsade tomter och trädgårdar kring bostadshus på häradsekonomiska kartan från omkring år 1901.

De marker som tidigare enbart varit äng började brukas som åker. Utvecklingen hänger sannolikt samman med dels landhöjningen men även tillgången på starkare jordbruksredskap som gjorde det möjligt att bruka de tunga lerjordarna i låglänt terräng, i kombination med ekonomiska reformer för att möjliggöra självhushåll för det tidigare allmogesamhällets proletariat. Utvecklingen fortsatte in på 1900-talet och ekonomiska kartan från seklets mitt visar ett ökat antal bostadshus i området.

ORTNAMNET LÅNGGARN

På äldsta kartan över utredningsområdet benämns de låglänta delarna Longarns engen (Geometrisk avmätning 1690). Namnet Långgarn är emellertid sannolikt betydligt äldre än så. Ortnamnsformen är ålderdomlig och har enligt etymologin ursprungligen betytt ungefär "lång tarm". I forntiden användes denna typ av naturnamn för att beteckna långsmala uddar, vikar eller öar. Man måste gå tillbaka ända till järnåldern för att landskapet ska överensstämma med beskrivningen. Troligen är det under denna tid namnet etableras som beteckning på antingen den långsmala vik som då gick nordsydligt på östra sidan om dagens Långgarn, eller det långsmala landområde som bildats i och med landhöjningen. För ca 2000 år sedan fanns här en mindre, långsmal ö, vilken under senare delen av järnåldern (ca 500 - 1000 e Kr) blivit till en större halvö.

1794

Knutby 1797

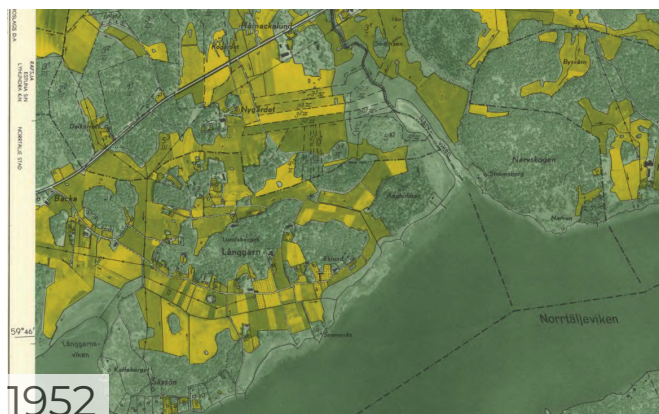
1851

1901

1857

1952

Kulturhistoriskt värde

Långgarn utgörs av ett kulturlandskap som formats av människans bruk under århundraden. Stora eklundar i kuperad terräng i kombination med öppna ängar berättar om markens historiska användning som betesmark och slåtteräng. Områdets historiska koppling till Norrtälje stad är viktig för förståelsen av platsens utveckling. Samtidigt är Långgarn av vikt för att förstå den historiska stadens ekonomi och levnadssätt. Det är också karaktäristiskt att det var på stadens mark som småbruk och villor kunde etableras genom tillgängliga småtomter redan vid sekelskiftet. Denna byggnadsutveckling är tydligt avläsbar i området än idag med småskalig och gles bebyggelse från sekelskiftet och 1900-talets första hälft. Frånvaron av ett större dominerande jordbruk är också uppenbar i landskapet.

Bebyggelsen består av småskaliga enbostadshus om en till två våningar och i söder finns ett par mindre ekonomibyggnader bevarade i form av lador och ladugårdar. Flera av dessa har en välbevarad karaktär från sekelskiftet och 1900-talets första hälft. Särskilt i utredningsområdets södra del är bebyggelsens placering regelbunden och traditionellt i gränslandet mellan kuperad skogsmark och öppen låglänt slätt. De öppna strandängarna i söder skapar visuell kontakt med havsviken. Detta syns i byggnadernas placering med riktning mot vattnet. Vägnätet i området utgörs av slingrande landsvägar med ålderdomlig karaktär.

Sammantaget uppvisar Långgarn flera kulturhistoriskt värdefulla byggnader och strukturer. Läsbarheten av platsens historiska koppling till staden är inte uppenbar men de kulturhistoriska sambanden till staden är viktiga för att kontexten mellan staden och utjorden ska kunna förstås. De öppna odlingsmarkerna på långgarn utgör en hjälpande företeelse för förståelsen av staden Norrtäljes historia och därmed ökar möjligheten till förståelse för Riskintresset Norrtälje.

Lagrum

Tillsammans utgör de utpekade gårds- och bymiljöerna ett bebyggelseområde som har ett sådant värde som motsvarar plan och bygglagens begrepp särskilt värdefullt. Särskilt värdefulla kulturmiljöer skyddas av Plan- och bygglagen genom förvanskingsförbudet (8 kap § 13). För att undvika en förvanskning ska bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter värnas och utgöra grund för alla ändringar och eventuella tillägg i miljön.

För alla miljöer och byggnader gäller varsamhetskravet (8 kap. § 17), oberoende om de är särskilt värdefulla eller inte. Varsamhetskravet skyddar byggnaders och områdets karaktär. En ändring av en byggnad eller område som är ovarsam om dess värden och egenskaper är otillåtlig.

Kulturmiljön är ett starkt allmänintresse och skyddas genom de avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen som kommunen ska göra. Vid ändringar som kräver tillstånd enligt plan- och bygglagen ska hänsyn tas till kulturmiljön och landskapsbilden (2 kap § 6).

Karaktärer att värna

- Kulturlandskap med bitvis dramatisk topografi med stora höjdskillnader mellan låglänt äng eller åker och kuperade skogsbevuxna höjder.
- Vägnetet i området utgörs av två slingrande landsvägar med ålderdomlig karaktär.
- Den organiskt formade byggnadsstrukturen och vägnetet med stor hänsyn till den naturliga topografin och anpassning till terrängen.
- Eklundar i kuperad terräng i kombination med öppna ängar berättar om markens historiska användning som betesmark och slåtteräng.
- Bebyggelsen är traditionellt placerad i gränslandet mellan kuperad skogsmark och öppen låglänt slätt.
- Bebyggelsen består av småskaliga enbostadshus om en till två våningar från sekelskiftet och tidigt 1900-tal. Fasader i trä, olika typer av sadeltak.
- Ekonomibyggnader i form av lador och ladugårdar med välbevarad karaktär från sekelskiftet och 1900-talets första hälft. De berättar om småbruken som bedrevs på platsen.
- De öppna strandängarna i söder skapar visuell kontakt med havsviken. Detta syns i byggnadernas placering med riktning mot vattnet.

Känslighet

Långgarn bedöms känsligt för storskalig exploatering då detta skulle ta bort dess bärande egenskap som glesbebyggt jordbrukslandskap. Området bedöms också känsligt för skogsplantering av öppna fält, liksom underlåtelse att bruka de öppna markerna vilket leder till att de växer igen. Dess kulturhistoriskt värdefulla uttryck skulle då till stora delar gå förlorat.

Miljön är känslig för rivning av värdefulla byggnader då dessa berättar om markens brukande och platsens historia. Flera av de ekonomibyggnader som finns kvar i området har ett eftersatt underhåll. Miljön bedöms vara känslig för att fler ekonomibyggnader ska försvinna då dessa berättar om det småskaliga jordbruk som bedrevs främst under 1900-talets första hälft. Långgarn bedöms känsligt för nybyggnation ute på öppna fält då dessa lägen dels är väldigt synliga och därmed påverkar sin omgivning i större utsträckning, men även för att den typen av etablering bryter mot det traditionella byggnadsmönstret av att bygga i randzon på impedimenten.

Tålighet och potential

Långgarn erbjuder vackra vyer i mötet mellan natur och kulturlandskap. Området har stor potential som stadsnära rekreationsområde med vandringsleder och badmöjligheter. Etablering av sådana installationer skulle kunna stärka kopplingen mellan staden och Långgarn då en ny typ av nyttjande av marken kan erbjudas borgarna (i betydelsen stadsbor).

Främst i områdets norra del finns viss potential för ytterligare nybyggnation av enskilda enbostadshus. Tidigare byggnadsmönster karaktäriseras av individuellt uppförda villor på något kuperade tomter som i placering och utformning visat stor hänsyn till topografi och vegetation.

Kartan visar en schematisk bild av uppskattad potential för enskild nybyggnation av enbostadshus i lämpliga lägen. Hänsyn har främst tagits till synlighet i kulturlandskapet, historiskt bebyggelsemönster, närhet till värdefull bebyggelse samt bedömd risk av förekomst av fornlämningar.

Exempel på lägen med potential för nybyggnation av enskilda enbostadshus

Råd och riktlinjer

- Nybyggnation bör intetillåtas i väl synliga lägen på jordbruks-/betesmark.
- Undvik nybyggnation i större skala. Enskilda enbostadshus kan uppföras i gränstrakterna av de kuperade skogsområdena.
- Bevara de fria vyerna över obebyggd jordbruks-/betesmark
- Beakta de fria vyerna mot havsviken särskilt.. Rör sly längs med strandlinjen för att bibehålla öppna vyer och den visuella kopplingen till havsviken.
- Säkerställ att markerna hålls öppna genom bete eller annat agrart bruk av jorden.
- Behåll landsvägarnas enkla och slingrande utformning.
- Gallra de kuperade skogsområdena från sly och andra snabbväxande träslag för att till exempel ekar av hög ålder ska överleva och synas. Dessa är starkt karaktärsskapande för landskapet.
- Antikvarisk medverkan ska krävas vid större förändring inom området.

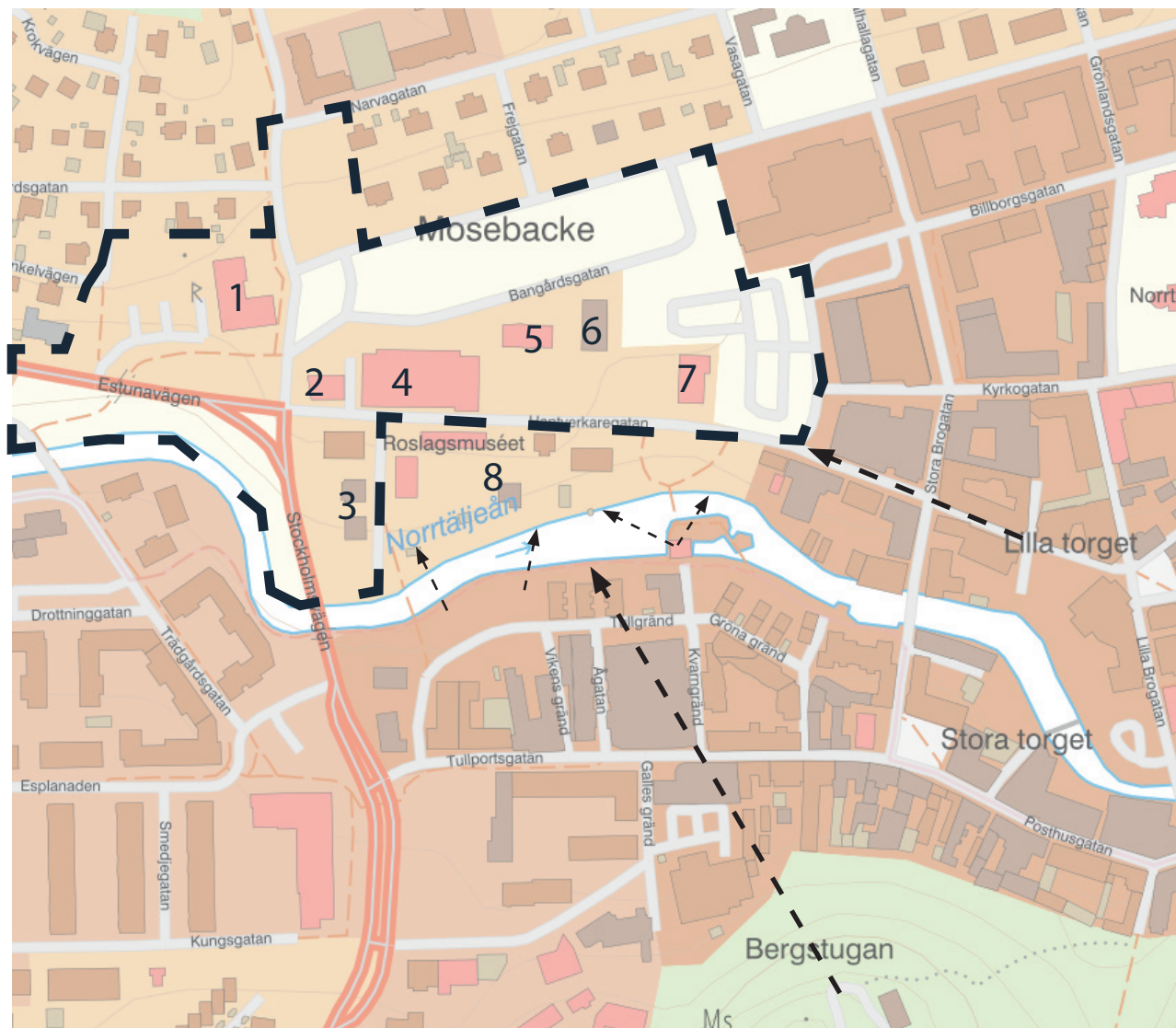
3. Busstorget

Platsbeskrivning

Området ligger centralt i Norrtälje, just norr om den historiska stadskärnan som funktionellt skiljs av Norrtäljeån. Det stora busstorget som tidigare var bangård och järnvägsstation utgör stora delar av området, med hårdgjorda ytor och små perronger med kurar och väderskydd. Till busstorget har en modern stationsbyggnad uppförts vid 1990-talets slut. De södra delarna präglas tydligt av äldre bebyggelse, bland annat industribyggnader, villor och ett före detta kapell. De södra delarna ansluter tydligt till grönstrukturerna kring ån. Inom området finns stora parkeringsytor, men som inramats av träd och grönska och i de östra delarna finns postmodern bebyggelse, med en avvikande större skala. I norr angränsar området villabebyggelse.

1. Industri, troligen 1920-tal (Kv Låset)
2. Industri/kontor, troligen 1920-tal (KV Trude)
3. Kvarteret Dammen, 1888, 1905
4. Industri, 1910-tal (Kv Mode)
5. Busstationen, 1996 (Kv Tor)
6. Kronohäkte, 1859 (Kv Tor)
7. Kyrkobyggnad, 1915 (Kv Tor)
8. Kvarteret Faktoriet (1700-, 1800-, 1900-tal)

↑
- - -
Vyer och siktlinjer

Kulturmiljön

Landskapet präglas av förhållandet till Norrtäljes innerstad som grundades 1622 på en medeltida handelsplats. Genom staden flyter Norrtäljeån med en mindre dämning och forsar. Stadskärnan har oregelbundna kvarter och ett gatunät som ursprungligen varit organiskt men delvis rätats ut. Det innebär att gatorna är relativt raka men ligger inte i en rutnätsplan som annars varit det rådande idealet för stadsbyggnad fram till 1900-talet. Området och miljön ligger i stadskärnans utkant och har också en utpräglad karaktär av randområde. Området har även haft olika typer av randområdesfunktioner genom seklen. Här återfanns redan på 1600-talet manufaktur genom ett gevärsfaktori och har sedan dess inhyst industriverksamhet och institutioner, vilket flera äldre byggnader vittnar om. Det var även hit som järnvägen och bangården lokaliserades på 1880-talet vilket innebar en stor ändring av stadsrummet i utredningsområdet. Den öppna ytan som idag är busstorg utgjorde tidigare Norrtäljes järnvägsstation med tillhörande spår. När järnvägsstationen etablerades fick kvarteren kring stationen mer stadsmässiga funktioner, bland annat i kvarteret Tor. I samband med järnvägens tillkomst växte Norrtälje kraftigt. Under början av 1900-talet bebyggdes Mosebacke med bostäder just invid bangårdsområdet.

Idag är området förändrat genom utbyggnaden av Stockholmsvägen vid 1900-talets mitt. Stockholmsvägen drogs fram som en helt ny struktur, ursprungligen fanns ingen bro eller vägsträckning över ån i det läge som dagens bro ligger. Detta innebär att kvarteret Dammen och Faktoret har ett annat läge och karaktär än vad de haft innan vägens tillkomst.

Siktlinjer

Grönbältet längs med ån innebär att området visuellt är avskilt från Norrtälje stad i stort. Från Tullgränd finns goda vyer över kvarteren Dammen och Faktoret, men topografin, som reser sig norr om ån innebär att busstorget ligger dold i vyer från innerstaden. Från Kvarngränd framträder bebyggelsen till viss del, särskilt nere vid ån (kring kraftstationen) där bland annat den blå kyrkobyggnaden (gamla missionsförsamlingen) i kvarteret Tor och det gula flerbostadshuset i kvarteret Faktoret tydligt framträder och präglar den norra stranden av ån. Den blå kyrkobyggnaden med omgärdande park/grönska framträder även tydligt i siktlinjer från Lilla torget, längs Hantverkaregatan. Delar av bebyggelsen kan också upplevas från Södra bergen.

Kulturhistoriska samband

De mest tydliga kulturhistoriska sambanden kopplar till området som randzon, där faktoriområdet varit tydligt avskilt från staden. Dels naturligt av ån, men också genom att faktoret och sedermera industrin var tydligt avgränsad från bostäder och annan stadsbebyggelse, sannolikt på grund av explosions- och brandrisk, men även buller och föroreningar från industrin. Villabebyggelsen som omgärdar området är tillkommen under 1900-talets början, och är med undantag för kvarteret Dammen tydligt avgränsad från utredningsområdet. Vid järnvägens etablering stärktes sambanden mellan staden och området, vilket syns idag, då området funktionellt ingår i innerstaden, men fortfarande med mer typiska randzonsfunktioner..

Områdets historia

Norrtäljes historia finns belagd tillbaka till 1400-talet, då som en by, med en bra hamn. Men det var först under 1600-talet som staden Norrtälje etablerades. Detta skedde i en tid med många nya stadsetableringar över Sverige. Norrtälje blev Roslagens stad som bedrev handel med såväl kringliggande jordbruk som med skärgårdsbefolkningens varor. Vid instiftandet av staden etablerades också ett vapenfaktori och en tysk befolkning med kunniga smeder flyttade till staden. Faktoriet blev stadens viktigaste manufaktur och industri, och behöll sin viktiga ställning i staden fram till 1800-talets mitt. Detta gjorde att Hantverkaregatan var en av stadens huvudgator och platsen kring faktoriet, just söder om busstorget, var en av stadens viktigaste. Centrum i staden låg fram till 1900-talets början vid Lilla torget. Vid rysshärjningarna längs de svenska kusterna 1719 brändes stora delar av Norrtälje ner, efter branden fanns endast ett fåtal byggnader kvar, däribland faktoriets borrhvarn.

Vid uppbyggnaden av staden gjordes en ny stadsplan, dock med den gamla planen som grund. I den nya planen delades staden i i fyra sektioner, där en sektion vigdes till verkstadsverksamhet. Orsaken var av brandskyddskäl, där de enkla trähusen med halmtak var mycket känsliga för brand. Vid uppbyggnaden flyttades centrum från Lilla torget till Stora torget, där ett nytt rådhus uppfördes. Även vapenfaktoriet återuppgjordes under 1700-talet, likt en klassisk Uppländsk bruksmiljö. Idag finns en byggnad bevarad - Roslagsmuseet. Dryga hundra år senare var faktoriet omodernt, och 1842 lades verksamheten ner.

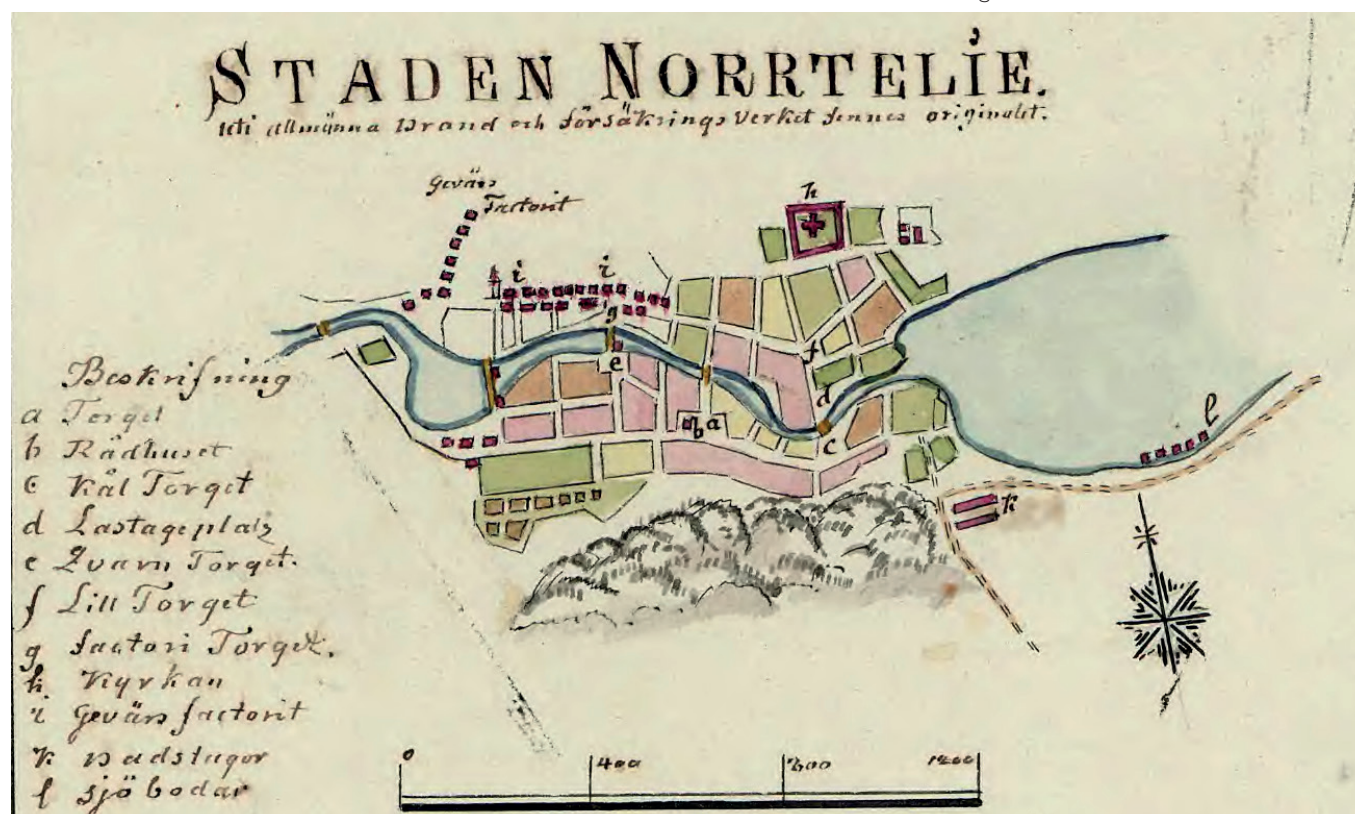

Vykort över järnvägsområdet 1905. Järnvägs museet

Från att faktoriet varit en av stadens huvudsakliga drivkrafter började ångbåtstrafiken under 1800-talet allt mer locka sommargäster till staden. Efter avvecklingen av faktoriet etablerades nya funktioner runt platsen, så som häktet. Under det sena 1800-talet kom järnvägen till Norrtälje med stationsområde vid det gamla faktoriet. I samband med planerna för det nya järnvägsområdet gjordes också planer för en expansion av staden. 1884 stod järnvägen klar och inledde därmed en stor expansionsepok för Norrtälje stad. Norrtälje var en järnvägsort fram till 1969 när sträckningen lades ner. Under järnvägsepoken etablerades flera industrier i närhet till järnvägen, vilken var en naturlig åder för råvaror och produkter.

Stationshuset 1910. Järnvägs museet.

Karta över Norrtälje stad, Wiblingens atlas, 1800-tal.

1. Kvarteret Dammen

Kvarteret dammen var ursprungligen större men minskade i omfång i samband med Stockholmsvägens ändrade sträckning. Villan i söder är uppförd 1905 men ändrad under 1900-talet, mittenvillan är uppförd 1888 och ombyggd i flera steg. De båda villorna har till stor del en äldre karaktär.

2. Kvarteret Tor

Norrtäljehemmet eller Kronohäktet uppfördes 1859 men blev vårdhem 1937. Till huset har det funnits en trädgård med karaktär av park. Delar av denna finns bevarad. Kyrkobyggnaden är uppförd 1915 för missionsförsamlingen men inhyser idag en privat verksamhet.

I kvarteret har flera byggnader rivits under 1900-talets andra hälft, bland annat en trävilla och en skolbyggnad, dessa utgör idag parkeringsplats.

3. Kvarteret faktoriet

I kvarteret faktoriet finns flera äldre och bevarade byggnader. Roslagsmuseet, uppfört under 1700-talet är den enda bevarade byggnaden från faktoritiden. Övrig bebyggelse är tillkommen under främst det tidiga 1900-talet, med tydlig historisk karaktär. *Kvarteret ligger utanför utredningsområdet.*

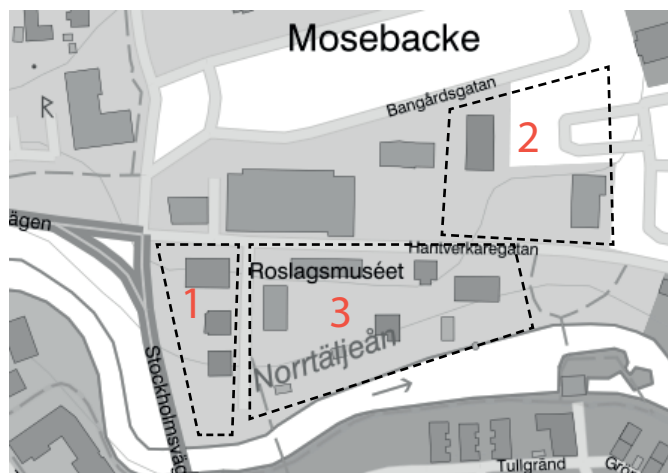
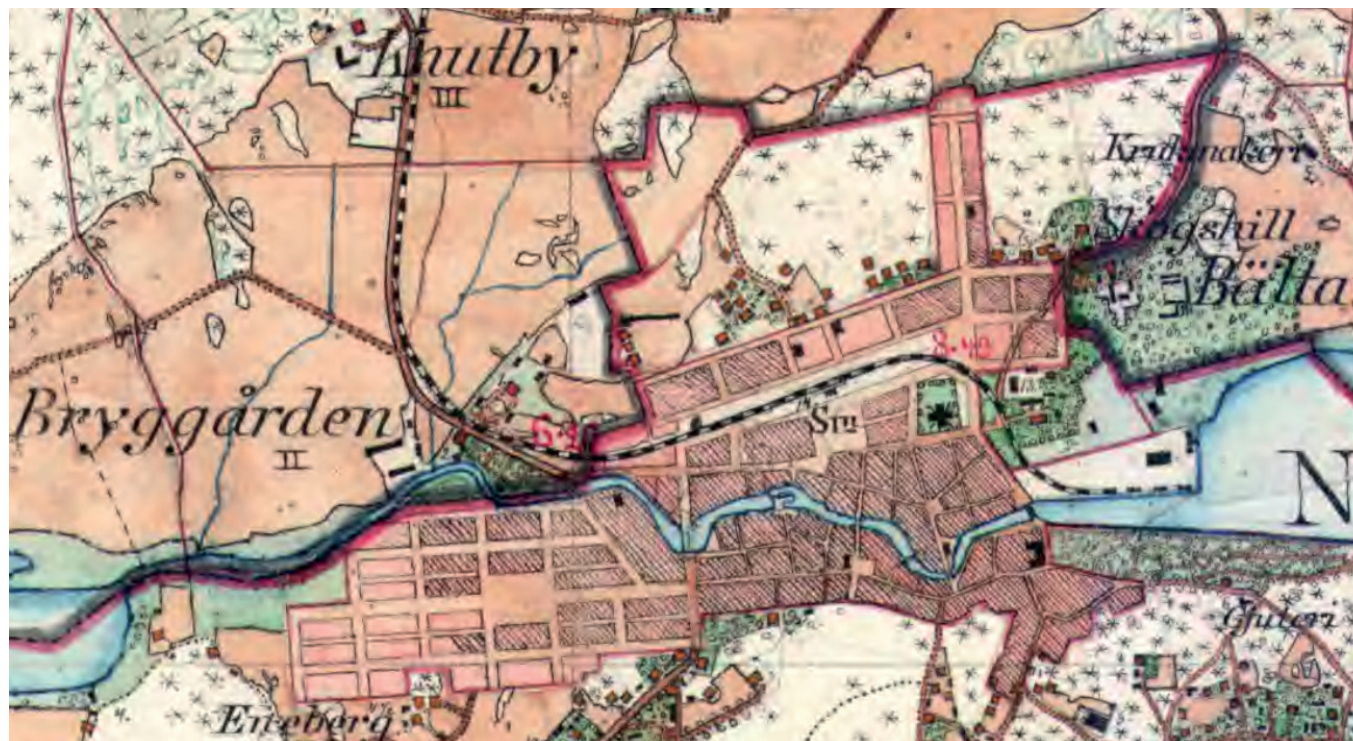

Faktoriet

Kronohäktet

Häradsekonomiska kartan. Lantmäteriet.

Kulturhistoriskt värde

Inom området finns flertalet kulturhistoriska värden som visar på olika skeden av Norrtäljes utveckling och historia. Olika utvecklingsskeden kan utläsas genom olika typer av strukturer och byggnader, vissa av dessa bedöms ha ett större motiv till bevarande än andra.

Den södra delen av utredningsområdet, mot Norrtäljeån bedöms utgöra ett särskilt värdefullt bebyggelseområde. Inom utredningsområdet är det kvarteren Dammen, Trud, Mode och kvarteret Tor. Dessa kvarter ger en samlad bild av områdets utveckling i förhållande till Norrtälje stadskärna från 1600-talets etablering fram till idag. Bebyggelsen inom området är varierad. Byggnaderna är uppförda under 1700-, 1800- och 1900-talet vilket ger en mycket god möjlighet till att följa områdets historia och bärande berättelser. Inom det särskilt värdefulla området spelar samtliga äldre byggnader en avgörande roll för miljöns sammantagna värde. Generellt bör all bebyggelse som är tillkommen innan 1920-talets stora bebyggelseexpansion betraktas som särskilt värdefull.

Bland de enskilda byggnaderna i området finns flertalet byggnader som i sig bedöms utgöra särskilt värdefulla byggnader. I kvarteret Tor har flera av de äldre byggnaderna rivits under det sena 1900-talet. Bland annat Västerskolan som i tidigare inventeringar bedömts som kulturhistoriskt värdefull. Detta innebär att de byggnader som finns bevarade i kvarteret får större betydelse för möjligheten avläsa miljön.

Mode 1 - Särskilt värdefull byggnad

Plan- och bygglagen, 8 kap 13 §

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på /.../ allmänna platser och bebyggelseområden.

En särskilt värdefull byggnad är en byggnad som har ett så högt kulturhistoriskt värde att det är ett allmänt intresse att den bevaras. Det är byggnader som särskilt väl påvisar ett visst skede eller historia, alternativt att den har få motsvarigheter. Generellt kan all bebyggelse som är uppförd innan 1920-talet betraktas som särskilt värdefulla om de har en i huvudsak bevarad karaktär. Enskilda särskilt värdefulla byggnader skyddas av förvanskingsförbudet i plan- och bygglagen.

Ett särskilt värdefullt bebyggelseområde utgörs av flera byggnader som tillsammans har ett högt bevarandevärde, området kan då särskilt väl berätta om ett skeende eller har få motsvarigheter. I det särskilt värdefulla området är inte alla byggnader särskilt värdefulla, men de egenskaper och särarter som bidrar till områdets värde som helhet skyddas genom förvanskingsförbudet.

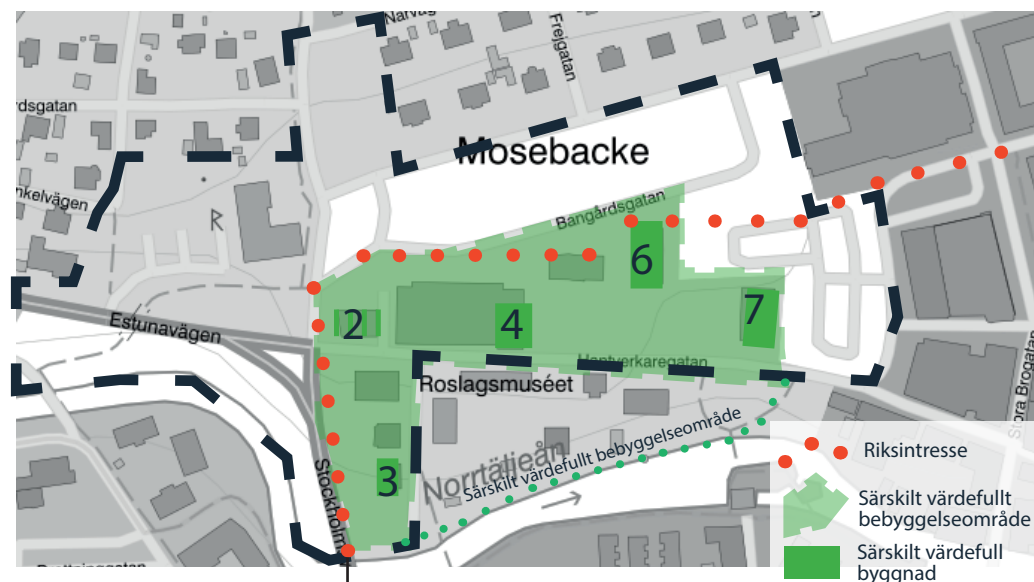
2. Industri/kontor TRUDE 1 - byggnaden är sannolikt uppförd under 1930-talet och har en bevarad 20-talskaraktär. Byggnaden kan uppfylla kraven för särskilt värdefull byggnad.

3. Trävilla från 1905 DAMMEN 8 - byggnaden har ändrats men har behållit sin huvudsakliga karaktär. Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull.

4. Industribyggnaden MODE 1 - byggnaden är uppförd under 1910-talet och utgör en äldre industribyggnad. Denna har ett kulturhistoriskt värde genom att vara en av de bevarade industribyggnaderna runt Norrtälje från det expansiva tidiga 1900-talet. Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull.

6. Kronohäktet/vårdhem TOR 20 - Byggnaden uppfördes decennierna innan järnvägsstationen etablerades och har haft en viktig allmän funktion i staden. Byggnaden var en av de första institutionerna som etablerades inom utredningsområdet. Gården/trädgården kring byggnaden är idag delvis borta, men en mindre del finns bevarad som park. Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull.

7. Kyrkobyggnaden missionsförsamlingen TOR 16 - Byggnaden visar tydligt på väckelse- och folkrörelsernas starka ställning under det tidiga 1900-talet, byggnaden är en del av institutionsbältet. Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull.

Karaktärer att värna

- Området präglas av bebyggelse omgärdad av grönska.
- Bebyggelsen är generellt låg i en till två våningar, men med en relativt varierad volymverkan. Det finns ingen gemensam takfotslinje. Även om byggnaderna har likvärdig höjd upplevs områdets ha en varierad volymverkan.
- Industribyggnadernas fasader möter gatan men har tydliga släpp mellan de olika byggnadskropparna.
- I kvarteret Tor, där bebyggelsen är mer institutionsliknande, ligger byggnaderna tydligt indragna från gatan, centralt placerade på fastigheterna och omgärdas av mer offentliga, parkliknande, trädgårdar.
- Bebyggelsen har uteslutande historisk karaktär, om än varierad. Även moderna tillägg så som stationsbyggnaden (1996) har ett historiserande uttryck.
- Den gemensamma karaktären utgörs främst av putsade fasader och fönster i trä. Även panel förekommer som fasadmateriäl. Såväl bandplåt som tegeltak förekommer.
- Färgsättningen är varierad, där ljusa nyanser av grönt, gult och terrakotta samt vit och kraftig blå kulör finns inom området.
- Avsaknad av typiska uttryck för bostadsbebyggelse, som privata gårdar eller balkonger.

En förvanskning sker när:

- en väsentlig egenskap går förlorad
- åtgärden går ut över byggnadens och områdets särart, eller medför att en byggnads genuina karaktär inte behålls
- åtgärden inte är väl anpassad till husets karaktär avseende en byggnad som har ett känsligt läge i en kulturmiljö.

Kunskapsbanken Boverket

Känslighet och potential

Potential – något har möjlighet att utvecklas eller med tiden bli mer värdefullt än det är just nu.

I en kulturmiljö kan potential handla om att stärka värden och möjligheten att uppleva värden eller minska negativ påverkan på värden. Potential kan även finnas där det inte finns några kulturhistoriska värden, platser som kan förädlas

Delarna av utredningsområdet (område 1, 3, 5 och 8) angränsar till Norrtäljes historiska stadsstruktur och stadskärna. Eftersom det finns tydliga vyer och siktlinjer från stadskärnan och ån samt Södra bergen mot området finns känslighet för ändringar som dominerar eller påtagligt förändrar dessa vyer. Exempelvis utgör kyrkobyggnaden fondmotiv i siktlinje från lilla torget längs hantverkargatan.

Område 1, de södra delarna av utredningsområdet är mycket känsligt. Dels har denna del av området höga kulturhistoriska värden och området ligger inom anspråket för riksintresse. Kronohäktet omnämns direkt som uttryck för riksintresset. Området präglas av verksamheter från olika tider och det är i egenskap av verksamhetsområde som dess kulturhistoriska värde i stort ligger. Detta innebär att området är känsligt för ändringar som inte går i linje med områdets användning, historiskt och nutida. Konkret kan område 1 vara känsligt för etablering av modern bebyggelse, särskilt bostadsbebyggelse.

Område 2 utgörs främst av sluttning och grönstruktur mot ån. Området har begränsade kulturhistoriska värden men har liten potential för byggnation på grund av topografi. Områdets karaktär som park och grönstruktur kan stärkas.

Område 3 har delvis ett högt kulturhistoriskt värde. I kvarteret Dammen finns möjligheter till ändringar av befintliga byggnader om bärande karaktärsdrag tillvaratas. I kvarteret Låset ger bebyggelsen en äldre industriell karaktär som minner om platsens tidigare verksamhet, vilket bör tillvaratas i en eventuell stadsutveckling. De enskilda byggnaderna Dammen 8 och Trude 1 är särskilt känsliga eftersom de har en välbevarad karaktär och bör inte ändras.

Område 4 utgör en förlängning av kvarteret Balder och Frej. Dessa har en utpräglad villakaraktär och är viktiga för att det ska gå att förstå Norrtäljes utbyggnadssteg. Tillkommande bebyggelse bör följa befintliga strukturer för att det även fortsättningsvis ska gå att utläsa och förstå stadens framväxt (likt man gjort i de moderna kompletteringarna i Kv. Balder).

Område 5 utgörs idag främst av en parkeringsplats. Denna har potential till att ändras så att den blir en mer integrerad miljö med kvarteret Tor. Ändringar här bör göras utifrån samma strukturer som i kvarteret Tor, med centralt placerad bebyggelse och grönska. Tillkommande bebyggelse får gärna ges en publik eller offentlig funktion och ska anpassas i skala till de värdefulla byggnaderna i kvarteret Tor.

Område 6 är främst av en parkeringsyta och ett skogsparti. I området finns inga särskilda kulturhistoriska värden och ytan bidrar inte till kringliggande miljöer. Området kan bebyggas med ny bebyggelse eller andra anläggningar förutsatt att det inte sker en påverkan på närliggande kulturmiljöer.

Område 7 var ett omdaningsprojekt från 1900-talets andra hälft. Det gamla spårområdet har exploaterats med bussterminal och ny postmodern bebyggelse. I dessa delar finns få kulturhistoriska värden och låg läsbarhet av tidsdjup.

Här finns potential till att utveckla platsen och eventuellt bygga nytt. Men vid utveckling så som ändrad användning av platsen och nybyggnation behöver stor hänsyn tas till vyer från stadskärnan och det intilliggande särskilt värdefulla bebyggelseområdet. Även tillkommande bebyggelse på dagens busstorg kan dock innebära påverkan på de kulturhistoriska värdena i den södra delen av utredningsområdet, där ny bebyggelse kan resa sig över de annars monumentala byggnaderna och få dem att förlora sin dominerande ställning i stadsrummet.

Område 8 är en parkeringsplats. Området har stor potential för att återskapa en bättre miljö i anslutning till det mycket känsliga kvarteret Tor och den tydliga stadsfronten mot öster. Förändringar så som ny användning av platsen och exploatering med bebyggelse kan genomföras, men den tydliga stadsgränsen i öst ska respekteras. Detta innebär att området inte bör bebyggas med kvarterstad, utan ha en annan stadsstruktur.

Råd och riktlinjer

Den byggda miljön

De södra delarna av utredningsområdet har mycket höga kulturhistoriska värden bland annat som en del av riksintresset (främst i kvarteret Tor och Kvarteret Mode samt angränsar till Faktoriet). Denna del av utredningsområdet bör bevaras och skyddas i framtida planering. Åtgärder som stärker eller går i linje med det kulturhistoriska värdet kan med fördel vidtas.

- Kronohäktet, Industribyggnaden (Mode 1) samt kyrkobyggnaden/missionsförsamlingen bör ha ett starkt skydd i framtida planer (ex. skyddsbestämmelser).
- Industribyggnaden (Mode 1) bör inhysa verksamheter anpassade till byggnadens förutsättningar. Byggnadens karaktärsdrag och exteriöra äldre byggnadsdelar bör inte ändras.
- Den äldre bebyggelsen i kvarteret Dammen bör inte rivas eller ändras så att deras karaktär av villor uppkomna under 1900-talets första hälft ändras (kvarteret bidrar till områdets sammantagna karaktär).
- Stationsbyggnaden är väl inpassad i miljön och kan med fördel bevaras (byggnaden har inget särskilt kulturhistoriskt värde).
- Den bevarade grönytan mellan kyrkobyggnaden och kronohäktet bör bevaras, parkeringsplatserna kan med fördel omvandlas till grönyta för att återställa den tidigare trädgårdens utbredning– detta skulle stärka förståelsen för byggnadens kulturhistoriska värde och sammanhang som avgränsad institutionsbyggnad.
- Ny bebyggelse bör inte uppföras inom det särskilt värdefulla området, mindre kompletteringar eller ändringar kan genomföras utan att värdet skadas.
- I kvarteret Låset kan ändringar ske, men miljön bidrar till områdets helhet och understryker den industriella karaktären och historiska användningen.

Busstorget och hårdgjorda ytor

Stora delar av utredningsområdet utgörs av hårdgjorda ytor. Det finns idag stora kontraster mellan de olika delarna av miljön vilket bryter upp och påfrestar det kulturhistoriska värdet. De öppna hårdgjorda ytorna har inte i sig några större värden men ändringar av dessa kan ha stor betydelse för det kulturhistoriska värdet. Generellt kan en minskning av andelen hårdgjord yta och en ökad andel grönyta stärka det kulturhistoriska värdet. Det kulturhistoriska värdet kan också komma att påfrestas om de hårdgjorda ytorna bebyggs eller ändras på ett sådant sätt att ny bebyggelse tränger ut eller dominerar över den äldre miljön. Ny bebyggelse på platsen för busstorget innebär en ny bebyggelsestruktur i staden, vilket kan påverka Norrtäljes stadskaraktär i helhet.

- Parkeringsplatser inom kvarteret Tor bör ändras till grönområden, ett helhetsgrepp kan med fördel tas om grönmiljön i kvarteret.
- Busstorget kan ändras utan att det kulturhistoriska värdet skadas men struktur och byggnadshöjder bör studeras noggrant. Högre bebyggelse kan komma att påverka vyer i och från riksintresset.
- Skalan och volymverkan hos bebyggelsen i utredningsområdet är tydlig och begränsad. Vid tillkommande volymer bör dessa förhålla sig till befintlig skala. Lämpligen bör inte större volymer än befintliga uppföras.
- Området utgör inte en del av den traditionella kvarterstaden och tillkommande bebyggelse bör inte göra ansats att ansluta till kvarterstadens strukturer. Istället bör mer friliggande bebyggelse prioriteras.

Ändra– att ge något en annan form, annat innehåll eller dylikt, göra om.

I en kulturmiljö kan ändring handla om att byta användning av en plats eller byggnad, alternativt att i den fysiska miljön bygga om, bygga till eller byta ut byggnadsdelar. En ändring kan bland annat innebära att en byggnad får en annan karaktär.

Riksintresset

Norrtälje [AB 84]

Motivering:

Småstadsmiljö, med såväl fiske och sjöfart som handel och hantverk som ekonomisk bas, präglad av det tidiga 1600-talets stadsbyggande och industriella satsningar, samt förändringarna under 1800-talets andra del, då staden utvecklades till centrum för kommunikationer och samhällsservice för ett större omland och till småindustriort och bad- och rekreativmiljö (Stadsmiljö; småstad).

Uttryck för riksintresset:

Den oregelbundna gatu- och tomtstrukturen med långgator på båda sidor av ån, korta tvärgränder och små och oregelbundna torg. Stadskärnans tydliga form i en trång sprickdal med skogsklädda bergspartier som avgränsning. Den samlade bebyggelsen från 1720-talet till 1920-talet som visar småstadslivets olika dimensioner med bostads- och affärshusen, institutionsbyggnaderna, industrierna samt anläggningarna för nöjen och badortsliv. Den småskaliga, mestadels slutna, träbebyggelsen och huvudbyggnadernas placering i gatulinjen, vanligen med långsidan mot gatan och med enkelt utformad gårdsbebyggelse. Gevärsfaktoriets verkstadsbyggnad. Offentliga byggnader av mer påkostad karaktär som Norrtälje kyrka, rådhuset, det tidigare kronohäktet, gamla brandstationen och Stadshotellet. Bebyggelsen som hör samman med badorten och den på platsen från sekelskiftet utvecklade turismnäringen. Pythagoras verkstäder på Södra bergen i stadens utkant. Årummet med broar som knyter ihop huvudgatorna. Dammarna och anläggningarna som berättar om vattenkraftens betydelse. Planteringar och parker längs ån samt Societetsparken vid Norrtäljeviken. Siktlinjer från långgatorna ner till ån och längs med ån. De öppna vyerna från Norrtäljeviken, Societetsparken och före detta hamnen.

Gällande avgränsning för riksintresseanspråket. Länsstyrelsens geoportal.

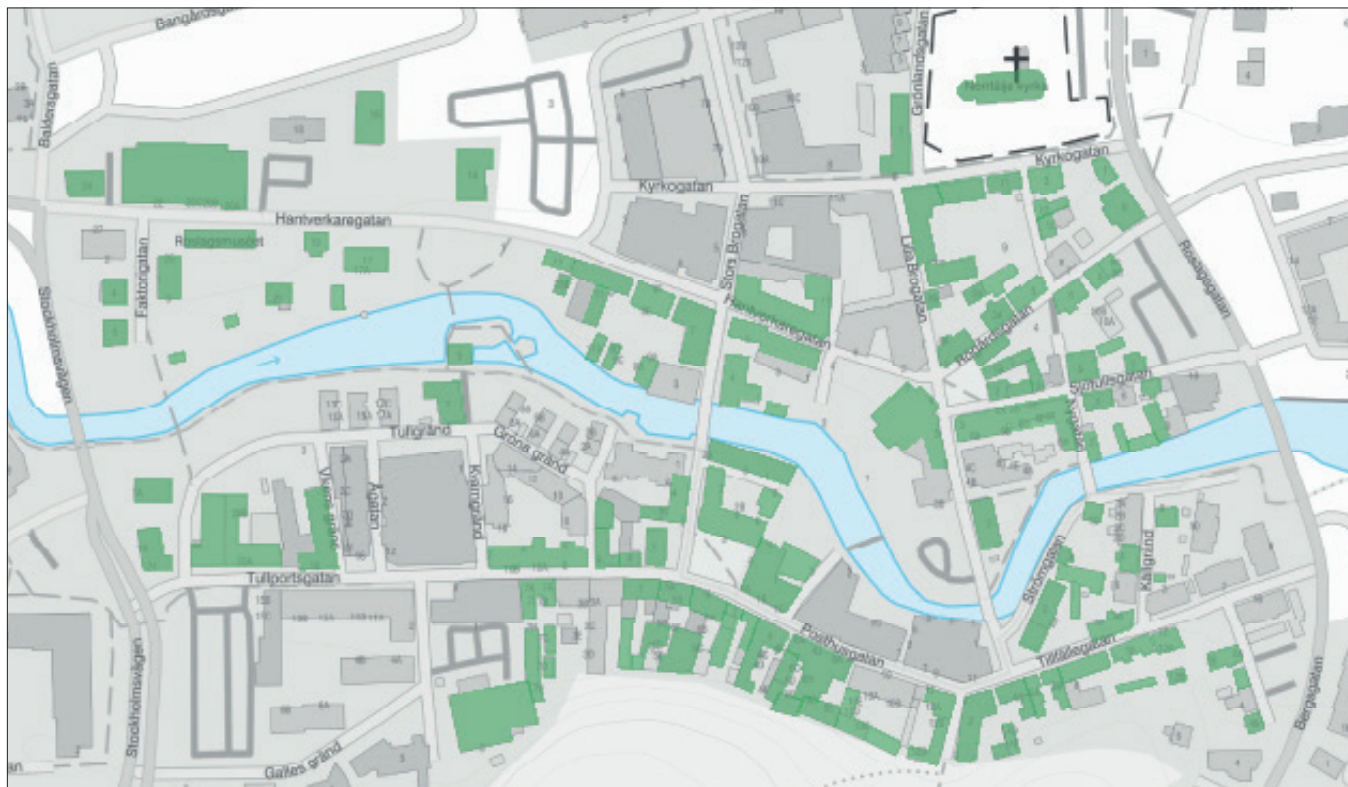
Riksintresset Norrtälje [AB 84]

Norrtälje har en lång och innehållsrik historia som sträcker sig tillbaka till medeltiden. Stadens ursprung kan sannolikt spåras till en handelsplats som låg vid Norrtäljeviken redan på 1200-talet, och under nästkommande två sekel finns Norrtälje omskrivet som en bybildning.

Staden Norrtälje instiftades år 1622 med anspråk att bli en viktig vapenmanufaktur. Instiftandet av stadsprivilegierna visar den dåvarande statsmaktens vilja att kontrollera handeln och industrierna för den växande stormaktens behov och skatteintäkter. Som skärgårdsstad föll även Norrtälje offer för rysshärjningarna år 1719 då staden brändes och nästintill totalförstördes.

Under 1800-talets andra hälft blev Norrtälje en betydande bad- och kurort. En ångbåtslinje etablerades mellan Norrtälje och Stockholm, och den ökade turismen resulterade i en våg av nybyggnation av påkostade trävillor och hotell, samt anläggandet av bland annat Societetsparken. Även järnvägen nådde staden under det sena 1800-talet, vilket innebar en stor expansion, med många av de äldre byggnader som finns i centrum uppförda under denna period. Med järnvägen kom också industrin i staden att byggas ut.

Rikstintresset Norrtälje utgörs av en stadsbebyggelse med tydlig småstadskaraktär som vittnar om näringar knutna till det strategiska och vattennära läget. Handel, fiske, sjöfart, industri och hantverk samt turism har under olika historiska skeenden präglat staden. Med riksintresset avses ett läsbart tidsdjup som sträcker sig från det tidiga 1900-talet tillbaka till 1600-talets början och är särdeles tydligt och tillgängligt att uppleva. Trots flera tillägg i den stadsnära bebyggelsen under 1900-talets andra hälft är det ändå den äldre prägeln som är framträdande, särskilt perioden 1720-1920. Norrtäljes historiska centrum upplevs som genuint och har en äldre karaktär, med företeelser från flera av stadens historiska epoker representerade.

Översikt av äldre bebyggelse (till och med 1929) i Norrtälje stadskärna markerad i grönt. Kartan baseras på inventeringar utförda åren 1975-78. Vissa senare förändringar kan ha inträffat som inte överensstämmer med dessa uppgifter.

Vad är ett riksintresse?

Riksintressen för kulturmiljövården är sammanhängande kulturmiljöer av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. Det är områden som pekats ut av Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet gemensamt. Till varje område eller anspråk som pekats ut som riksintresse för kulturmiljövård finns en riksintressebeskrivning, som redogör för anspråket. Det är den delen av anspråken som regleras enligt 3 kap. 6 § MB. Ett riksintresse kan bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet. Förbudet mot att vidta åtgärder som kan påtagligt skada riksintresset gäller oberoende av om den planerade åtgärden vidtas inom eller utanför det utpekade riksintresseområdet.

Det är åtgärdens påverkan på områdets riksintressanta värden som ska bedömas och som avgör åtgärdens tillåtlighet. Länsstyrelsen kan upphäva en detaljplan som innebär påtaglig skada och ska senast vid granskningen lämna besked om invändningar som kan leda till ett ingripande. Om länsstyrelsen bedömer att en åtgärd kan medföra påtaglig skada bör länsstyrelsen så tidigt som möjligt ange hur åtgärden riskerar att inte tillgodose riksintresset. Därigenom skapas förutsättningar för att åtgärden ska kunna justeras under planeringsprocessen så att påtaglig skada undviks.

Uttolkning av uttryck

”Den oregelbundna gatu- och tomtstrukturen med långgator på båda sidor av ån, korta tvärgränder och små och oregelbundna torg. Stadskärnans tydliga form i en trång sprickdal med skogsklädda bergspartier som avgränsning.”

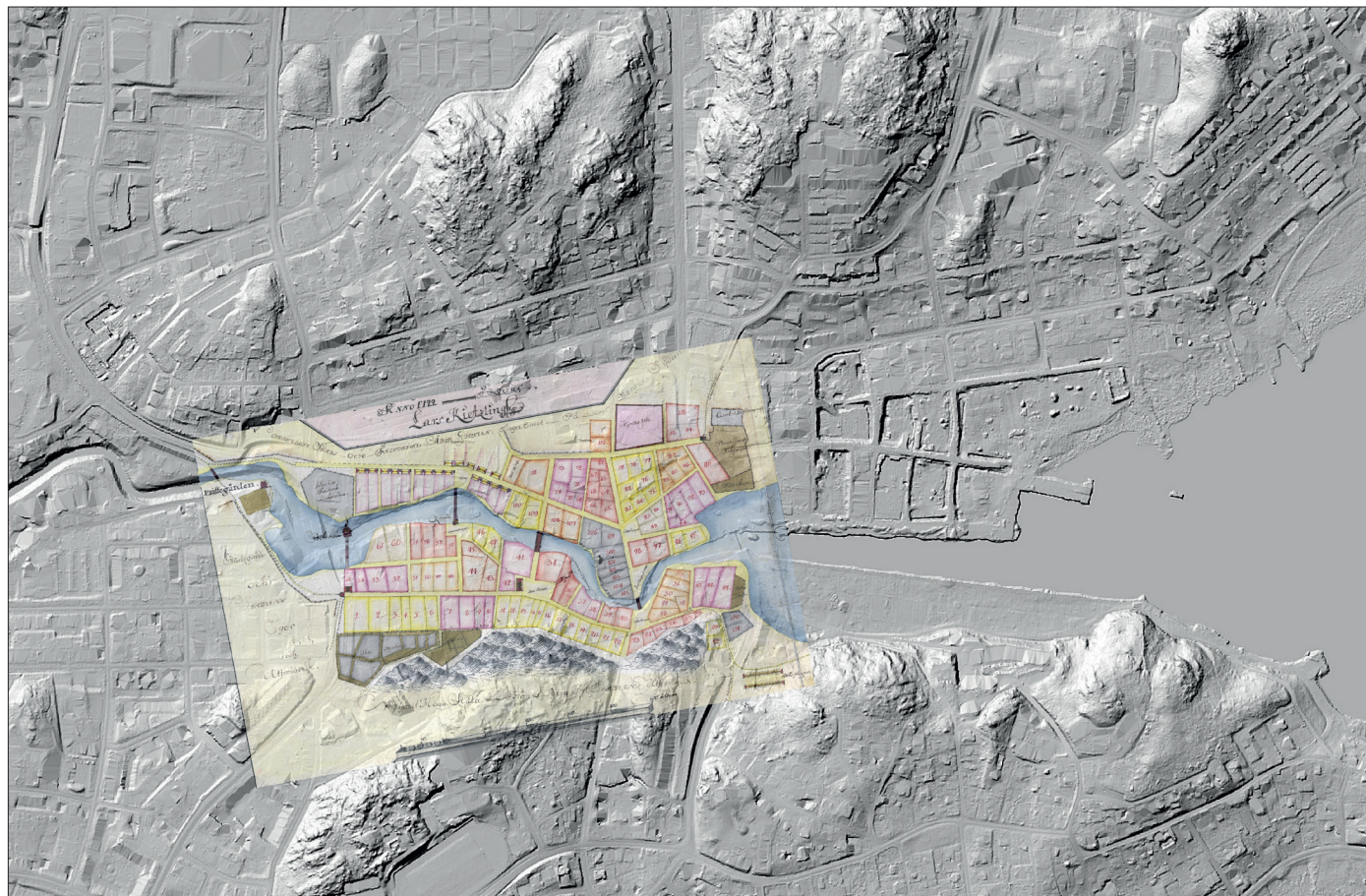
Sedan stadens bildande år 1622 är gatu- och tomtindelning i stort oförändrad. Stadsplanen är för tiden typisk och har styrts och avgränsats av de på platsen givna naturliga förutsättningarna i en sprickdal omgärdad av skogsbeklädda höjder och berg. Som uttryck för riksintresseanspråket är höjdskillnaderna som kan upplevas såväl från sprickdalen som höjderna runtom avgörande, och man får som betraktare därigenom förståelse för hur och varför staden vuxit fram likt den gjort. Det gamla gatunätet är organiskt utformat i kontrast till stadskärnans omkringliggande gator och kvarter som förlagts i sentida rutnätsplaner, vilket gör den äldre stadsplanen urskiljbar.

”Den samlade bebyggelsen från 1720-talet till 1920-talet som visar småstadslivets olika dimensioner med bostads- och affärshusen, institutionsbyggnaderna, industrierna samt anläggningarna för nöjen och badortsliv.”

Tidsdjupet och den processkontext som är läsbar i Norrtälje tar sig uttryck i bebyggelse som framför allt tillkommit under perioden 1720–1920. Olika expansiva perioder i stadens historia träder fram med hjälp av de historiska skikt som finns representerade i stadskärnan.

Från 1700-talet är kvartersindelningen från 1722 års stadsplan fortsatt läsbar och från samma tid finns Gevärsfaktoret, Norrtälje kyrka och (Gamla) Rådhuset ännu kvar. Det faktum att inga byggnader finns kvar från före 1700-talets början knyter an till de förödande rysshärjningarna 1719.

Under 1800-talet sker flera stora förändringar i staden - faktoret läggs ned och Norrtälje förkunnas som bad- och kurort, hamnen byggs ut och varvsverksamhet etableras. Under detta sekel tillkommer också ett flertal parker som vittnar om den blommande turismen och vurmen för hälsa genom bad och grönska. De ståndsmässiga bostäderna och

Norrtäljes stadsplan från 1722 rektifierad (georefererad) och lagd över terrängkarta som visar stadens placering i sprickdalen med omkringliggande höjder samt den i stort oförändrade gatu- och tomtindelningen.

sommarnöjena som byggs under 1800-talets andra hälft kan tillsammans med det påkostade Stadshotellet ses som ett uttryck för stadens ökade turism. Ett antal institutionsbyggnader och offentliga byggnader tar också plats i uttrycket för 1800-talets Norrtälje, bland annat Brännässkolan som berättar om den lagstadgade folkskolan, och Kronohäktet om 1844 års fängelsereform, samt hur Norrtälje utvecklades till centrum för samhällsservice.

Från sekelskiftet 1800-1900 utmärker sig gamla brandstationen, Missionskyrkan, kraftstationen och turbinhuset vid Kvarngränd samt före detta Baptistkyrkan och Brännäs-

Vad är ett uttryck?

Riksintressets berättelse och kulturhistoriska sammanhang är läsbart i miljön genom fysiska uttryck vilka utgörs av objekt, karaktärsdrag, strukturer, funktioner och samband. Det är dessa som är nödvändiga för att riksintressets värde ska bestå. Exempel på fysiska uttryck kan vara karaktäristisk bebyggelse, infrastruktur eller ett biologiskt kulturarv som är resultatet av människors nyttjande av landskapet.

gården, som alla bidrar till det läsbara tidsdjupet. Ångbåten S/S Norrtälje är en av få bevarade företeelser som på ett så tydligt sätt förmedlar berättelsen om badorten Norrtälje och den för turismen viktiga sjöfartsförbindelsen vid förra sekelskiftet.

“Den småskaliga, mestadels slutna, träbebyggelsen och huvudbyggnadernas placering i gatulinjen, vanligen med långsidan mot gatan och med enkelt utformad gårdsbebyggelse. Gevärsfaktoriets verkstadsbyggnad. Offentliga byggnader av mer påkostad karaktär som Norrtälje kyrka, rådhuset, det tidigare kronohäktet, gamla brandstationen och Stadshotellet.”

Småskaligheten återfinns på gator och torg med en ofta slutna trähusbebyggelse. Offentliga byggnader som kontrasterar mot småskaligheten är uppförda som märkesbyggnader och har kommit att bli landmärken i staden. I denna kontrast görs byggnadernas användning också avläsbar, med exempelvis kyrka, rådhus och kronohäktet som i volym och utformning skiljer sig från den lägre och ofta enklare utförda bostadsbebyggelsen. Majoriteten av den äldre bebyggelsen är ändå förhållandevis låg, bortsett från ett antal sentida tillägg, och är sällan högre än cirka två våningar. De har ofta slutna gårdsrum, butiks- och affärsverksamhet i nedre plan med fönster ut mot gatan och bostäder ovan samt i gårdshus som förr även inhyst diverse hantverkslokaler. Byggnadskropparna mot gatan är förlagda längs gatulinjen och bidrar till gaturummens ålderdomliga och slutna karaktär med smala vindlande gator och små oregelbundna torg. Husen är ofta individuellt utformade, med varierande fasaddetaljer, panel och färgsättning.

“Bebyggelsen som hör samman med badorten och den på platsen från sekelskiftet utvecklade turistnäringen.”

Parker och grönområden som kan kopplas till Norrtälje som bad- och kurort under 1800-talets andra hälft är Societetsparken, Zetterstenska parken, Gustav II Adolfs park och Granparken. Det finns också ett antal ståndsmässiga bostäder i Norrtälje som troligtvis byggts som sommarnöjen för välbärgade borgare, bland annat i anslutning till Societetsparken och Granparken samt på Norra bergens södra sluttning.

“Pythagoras verkstäder på Södra bergen i stadens utkant.”

Den bevarade industrimiljön Pythagoras verkstäder på Södra bergen är särskilt välbevarad och representerar industrins utveckling under 1900-talets första hälft.

Pythagoras verkstäder. Länsstyrelsen Stockholm.

Tillfällégatan. Fotograferat av Lennart Welander, okänt år. Järnvägmuseet.

Posthusgatan mot väster. Fotograferat av August Schagenström, 1927. Nordiska museet.

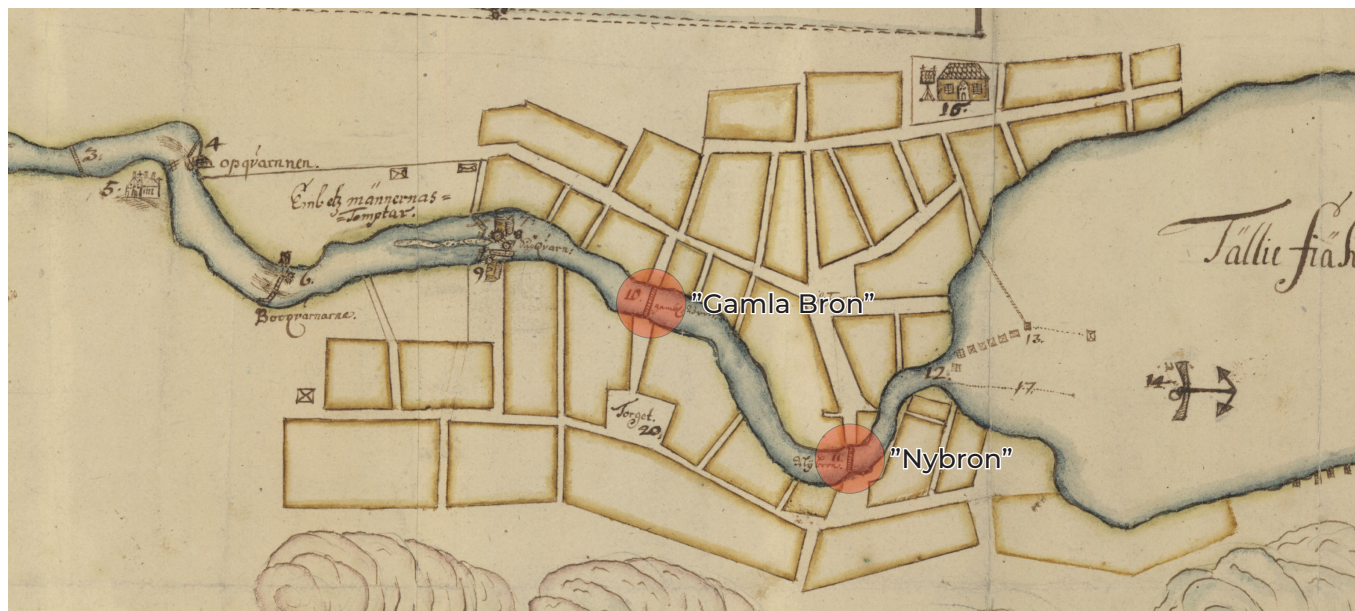

Tullportsgatan mot väster. Länsstyrelsen Stockholm.

“Årnummet med broar som knyter ihop huvudgatorna. Dammarna och anläggningarna som berättar om vattenkraftens betydelse. Planteringar och parker längs ån samt Societetsparken vid Norrtäljeviken. Siktlinjer från långgatorna ner till ån och längs med ån. De öppna vyerna från Norrtäljeviken, Societetsparken och före detta hamnen.”

Norrtäljeån utgör på många sätt kärnan i Norrtälje. Historiskt har den dels använts som kraftkälla, dels bidragit till Norrtäljes attraktivitet som turistmål. Den utgör också ett funktionellt avgränsande av stadsdelarna norr och söder om vattendraget. Broarna som kopplar samman de båda stadsdelarna utgör därmed ett funktionellt samband och binder samman stadsdelarna i Norrtälje. På karta från 1600-talet kan urskiljas broövergångar på samma plats som idag, vid Lilla Brogatan och Stora Brogatan. I egenskap av historiska övergångar och vägar bidrar de till läsbarheten av Norrtälje som gammal handelsplats då de leder till Lilla respektive Stora torget. Till årnummets karaktär hör också de byggnader som förlagts i nära anslutning till vattendraget, där äldre trähusbebyggelse finns kvar på ett antal fastigheter längs ån som tillsammans med grönområden och parker präglar årnummet.

Riksintresset tar sig också uttryck i de siktlinjer och vyer som finns runtom, och inom, stads kärnan. Utöver de i centrum smala och korta gränderna mot ån är långgatorna som löper parallellt med ån viktiga för upplevelsen. Därtill utgör vyerna över staden från exempelvis, men inte uteslutande, Södra bergen en möjlighet att uppleva och utläsa småstadskarakteren. Från höjderna framträder förutom den gamla stadsplanen också ett flertal av Norrtäljes landmärken som tillåtit tona upp sig över den övriga bebyggelsen. Fria siktlinjer längs ån i öst-västlig riktning tillgängliggör och förtydligar stadens koppling till vattendraget. Från parkerna i öst, hamnen och Norrtäljeviken upplevs vyerna ut över vattnet idag obehindrat och tydliggör vattnets betydelse för staden samtidigt som sprickdalen accentueras av de omkringliggande höjdernas skönjbarhet. Vyerna in mot Norrtälje från dessa platser bidrar också till läsbarheten och upplevelsen av såväl stadens siluett som sjöfartens inlopp.

Karta över Norrtälje stad, 1687, med broövergångar vars placering idag är i stort oförändrade markerade i rött. Lantmäteristylrelsens arkiv.

Behmerska gården i kvarteret Diana. Fotograferat av Ulrika Sahlsten, 2008. Stockholms läns museum.

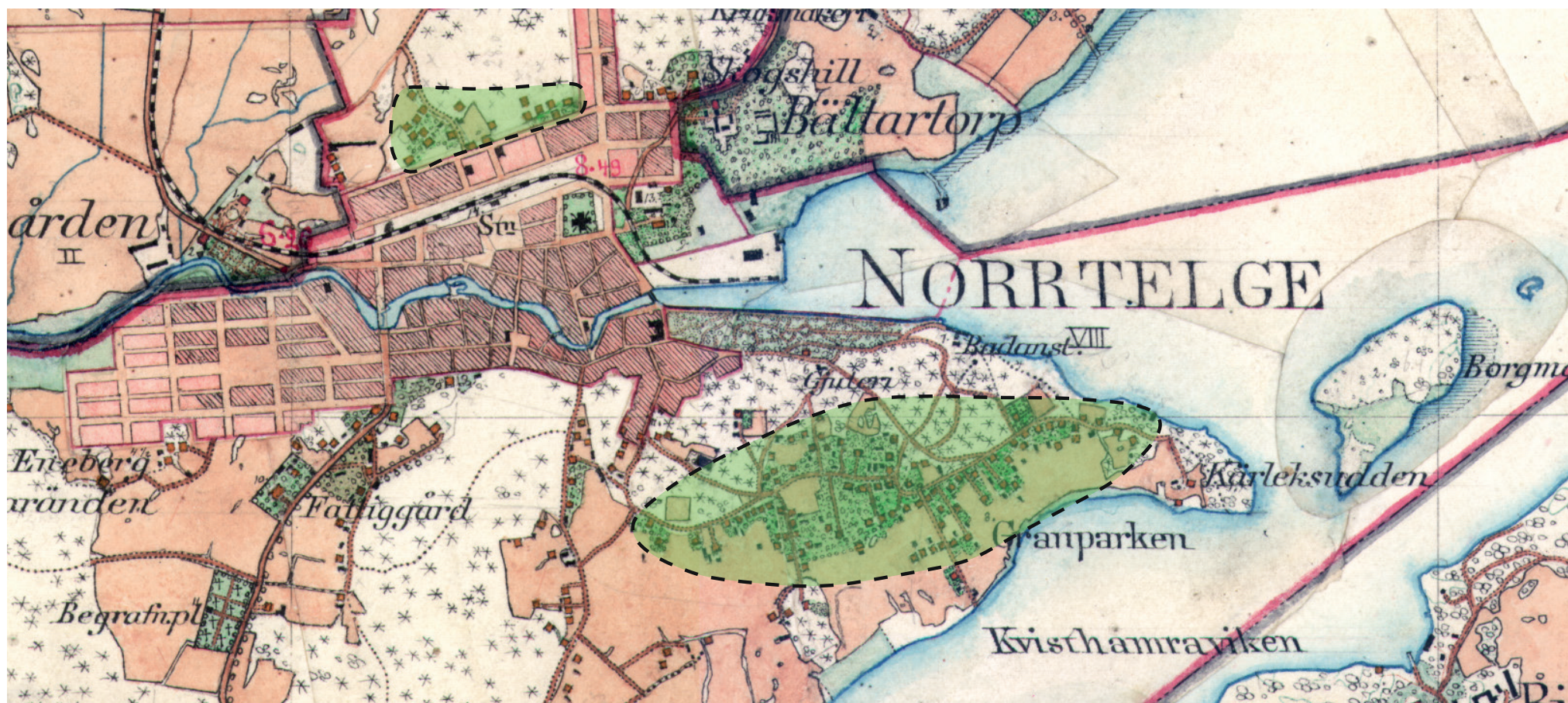
Utanför riksintresseområdet

Riksintresseområdets geografiska utbredning bör inte ses som en definitiv och absolut avgränsning för vad som ingår i riksintresseanspråket. Exempelvis är inte höjderna norr om staden inkluderade men de utgör ändå uttryck för de naturgeografiska förutsättningarna på platsen då de förtydligar Norrtäljes placering och utbredning i förhållande till sprickdalen.

Det finns även exempel på äldre bebyggelse runtom och utanför det utpekade riksintresseområdet som är värdefull ur en kulturhistorisk aspekt och ger goda möjligheter

till förståelse för Norrtäljes historiska utveckling. Ett antal byggnader som troligtvis byggts som sommarnöjen för välbärgade borgare under 1800-talets senare del och förra sekelskiftet knyter an till berättelsen om bad- och kurorten. De återfinns på ett flertal platser, bland annat utmed Narvagatan på Norra bergen och i området söder om Societetsparken och Granparken med exempel utmed Vilagatan och Gustav Adolfs väg. Gamla tingshuset från 1912 och Gamla vattentornet från 1915 förtäljer hur samhället förändrades och utvecklades i början av 1900-talet. Väster om Stockholmsvägen ligger sedan 1600-talet Gamla prästgården, med huvudbyggnad från 1877, som också är del av

Norrtäljes långa historia. Norrtälje sjukhus med anor från 1700-talet är inte synligt från vare sig stadskärnan eller från Södra bergen, men kan likväl förmedla kunskap om stadens historia och samverkar med och stödjer övriga företeelser som möjliggör berättelsen om stadens kontinuitet och välfärdens utveckling. Stor varsamhet vid eventuella exploateringsåtgärder bör därför vidtas även utanför det geografiskt avgränsade riksintresseområdet i syfte att inte försvåra läsbarheten av den kulturhistoriska berättelsen.

Utsnitt av häradsekonomska kartan från 1901-1906. Grönmarkerade områden anger bebyggelse utanför riksintresseområdet som sannolikt kan kopplas till den ökade turismen och Norrtäljes utveckling som badort.

Norrtälje från ovan. Fotograferat av Jan Norrman, 1991. Riksnatikvarieämbetet.

Gamla rådhuset sett från Posthusgatan. Fotograferat av Mårten Sjöbeck, 1946. Riksantikvarieämbetet.

Uttryck i urval

Här följer ett urval av uttryck för riksintresset Norrtälje som utgör delar av anspråket och förmedlar berättelsen om stadens tillkomst och utveckling. (Inom parentes anges vad företeelsen uttrycker.) Det ska förtydligas att detta är just ett urval, vilket innebär att flera andra företeelser i form av såväl byggnader som övrig bebyggelse och anläggningar kan utgöra uttryck för riksintresset.

Ålderdomlig stadsplan

- Organisk gatu- och tomtindelning som följer landskapets förutsättningar.
- De längre gatusträckningarna Tullportsgatan-Posthusgatan-Tillfällegatan och Rögårdsgatan-Hantverkaregatan som trots att de planats ut något följer Norrtäljeåns meandrande genom stadskärnan.
- Kortare tvärgränder och tvärgator mot ån - Källgränd, Nygatan, Lilla Brogatan, Stora Brogatan, Smala gränd, Gröna gränd, Kvarngränd, Ågatan, Vikens gränd, Tullgränd, Per Håkans gränd, Öströms gränd och Faktorigatan.
- Små oregelbundna torg - Stora torget, Lilla torget och Skvalertorget

Vyer och siktlinjer

- Från Societetsparken och Granparken ut över viken, åmynningen och stadssiluetten.
- Vyer från Södra bergen som möjliggör utläsandet av såväl gatumönster, stadsplan och struktur som enskilda märkesbyggnader.
- Längs långgatorna som följer Norrtäljeåns meandrande.
- Längs gränder och gator ner mot årummet.
- Siktlinjer längs ån.

Bebyggelse 1720 - 1920-tal

- Gevärsfaktoriet (1700-tal, industri)
- Före detta ullspinneriet och yllefabriken, Mercurius 1 (1800-tal, industri)
- Pythagoras verkstäder (sekelskifte 1900, industri)
- Gamla bryggerilokalerna, Venus 18. (sekelskifte 1900, industri)
- Dammar och anläggningar i anslutning till ån (industri)
- Norrtälje kyrka (1700-1800-tal, institution)
- Gamla rådhuset (1700-tal, institution, samhällsservice)
- Nya rådhuset (sekelskifte 1900, institution, samhällsservice)
- Gamla brandstationen (sekelskifte 1900, institution, samhällsservice)
- Zetterstenska gården (1800-tal, bostad)
- Zetterstenska parken, Societetsparken, Granparken, Gustav II Adolfs park (1800-1900-tal, grönsstrukturer, badort, turism)
- Wildnerska huset, Mercurius 1, vid Stora torget (1800-tal, bostad)
- Mercurius 2, med teater och f.d. bankbyggnad (1900-tal, institution, nöjesliv)
- Bebyggelsen i kvarteret Oden (1800-1900-tal, bostäder, affärslokaler)
- Stadshotellet (sekelskifte 1900, offentlig byggnad, turism)
- Billborgska skolan (1800-tal, institutionsbyggnad, samhällsservice)
- Brännässkolan (1800-tal, institutionsbyggand, samhällsservice)
- Kronohäktet (1800-tal, institutionsbyggnad, samhällsservice)

- Missionskyrkan (1900-tal, institution)
- Kraftstationen och turbinhuset (1900-tal, institution, industri)
- Småskalig trähusbebyggels utmed Sjötullsgatan, Rögårdsgatan, Posthusgatan, Tillfällegatan, Nygatan, Strömsgatan och Tullportsgatan samt Wallinska gårdarna vid Lilla torget. (1700-1900-tal, bostäder, affärer, hantverkslokaler m.m.)
- Gårdshusbebyggelse i kvarteren Norra Berget och Venus. (1700-1900-tal, bostäder, affärs- och hantverkslokaler)
- Phoebus 3 (1700-1900-tal, bostäder, affärslokaler)
- Äldre bebyggelse i kvarteret Större Pan (1800-1900-tal, institution, samhällsservice, affärs- och hantverkslokaler)
- Broövergångar i anslutning till Lilla och Stora Brogatan. (årummet, stadsplan)
- Äldre bebyggelse utmed Norrtäljeåns stränder, exempelvis Sjötullen 5, Tälje 2:18, Behmerska gården, Diana 4 och 7 (1800-tal, bostäder, affärslokaler)
- Äldre bebyggelse i kvarteret Neptunus. (1700-1900-tal, magasin, bostäder, affärslokaler)
- Hjertqvistska huset i Faktoriparken. (1700-tal, bostad)
- Ångbåten S/S Norrtelje (1900-tal, badort, turism, sjöfart)
- Sommarnöjen från 1800-talets andra hälft och sekelskiftet 1900. (1800-1900-tal, bostäder, badort, turism)

Topografiska förutsättningar

- Sprickdalen med Norrtäljeån och omkringsliggande höjder som till stor del är obebyggda och som bidrar med läsbara fysiska förutsättningar för stadens historiska utbredning. Exempelvis Södra bergen, Signalberget och Granparken, men även de utom riksintresseområdet belägna Norra bergen, höjden vid Roslagsskolan samt Gransäter.

Elktricitetsverket vid Norrtäljeån. Foto från 1920-talet. Järnvägs museet.

Bebyggelse längs Norrtäljeån i kvarteret Sjötullen.

Gamla ullspinneriet och yllefabriken utmed Norrtäljeån. Länsstyrelsen Stockholm.

Wildnerska huset vid stora torget. Fotograferat av Lennert Welanders, ca 1955. Järnvägs museet.

Miljöns koppling till riksintresset

Riksintresset Norrtälje tar avstamp i helhetsmiljön som Norrtälje stadskärna utgör. Staden har lång kontext, där händelser från etableringen och 1600-talets stadsplan fram till det tidiga 1900-talet ligger till grund för riksintresseanspråket. Detta innebär att stora delar av stadsväven som centrala Norrtälje utgörs av spelar en betydande roll i möjligheten att förstå och utläsa småstadens framväxt.

Bebyggelse

En del av utredningsområdet ligger inom riksintresseområdet. Utöver att spegla stadens näringsfång och hur de utvecklats över tid, utgör den samlade bebyggelsen från perioden 1720–1920-tal och ”småstadens olika dimensioner” uttryck för riksintresset. Inom, och i nära anslutning till, utredningsområdet återfinns en sådan samlad bebyggelse som reflekterar stora delar av Norrtäljes historia från 1719 års rysshärjningar fram till idag. Gevärsfaktoriet tillsammans med Hjertqvistska huset utgör skikt från 1700-talet och representerar industriverksamhet respektive bostäder. Zetterstenska gården och parken samt Kronohäktet berättar om 1800-talet, och hur en borgarbostad var beskaffad och hur samhällsservicen utvecklades under denna period. Byggnadskropparna i kvarteren Trude och Mode tillkom till stora delar under 1910-talet och är rester av den tidens industribebyggelse. Två av tre byggnader i kvarteret Dammen är uppförda före 1920-talet och kan därmed också anses vara del av riksintressets uttryck.

Området utgör en tydligt avläsbar randzon till innerstaden med karaktär av institutioner, verksamheter och industrier. Randzonen gör småstadens historiska avgränsning tydligt avläsbar och områdets funktion understryks genom att det avgränsas i söder av ån och i öster av en stadsfront. Möjligheten att avläsa skillnaden mellan kvartersstaden och randzonen stärker riksintresset.

Siktlinjer och vyer

Från årummet och innerstaden finns få siktlinjer över utredningsområdet. De topografiska förutsättningarna innebär att busstorget med bakomliggande bebyggelse inte framträder – dock beror detta också på att bebyggelsen främst är utförd i cirka två våningar. Högre bebyggelse skulle kunna framträda från riksintresset och försvåra möjligheten att förstå innerstadens avgränsning samt innebära skalbrott från den annars låga småstadsbebyggelsen. Längs Hantverkaregatan finns en tydlig siktlinje där Missionshuset inbäddat i grönska utgör fond. Genom denna siktlinje tydliggörs avgränsningen av den historiska innerstaden, med dess planstruktur på norra sidan av ån, vilket är ett utpekat uttryck.

Siktlinjer och vyer över den småskaliga stadsbebyggelsen från Södra bergen är utpekade som specifika exempel där riksintressets uttryck är läsbara. Från Södra bergen är både den äldre stadsplanen och den gamla stadskärnans småskalighet med kontrasterande märkesbyggnader skönjbar. Dessa kan påverkas negativt, och eventuellt skadas påtagligt, om man tillåts bygga högre än redan befintlig bebyggelse, såväl inom som i nära anslutning till riksintresseområdet. Det samma gäller för utblickar från parkerna i öst, där stadens siluett idag tas in obehindrat över Norrtäljeviken, vilka bedöms kunna få bestående negativ inverkan av hög bebyggelse inom utvecklingsområdet. Även upplevelsen av de topografiska förhållandena skulle kunna ta skada av att högre bebyggelse uppförs, då de omkringliggande höjderna och bergen inte framträder lika tydligt.

Vy över Norrtälje från Södra bergen. Länsstyrelsen Stockholm.

Att tillgodose riksintresset

I syfte att tillgodose riksintresset ska Norrtälje kommun vid framtida planarbete och eventuella exploateringsåtgärder förhålla sig till de företeelser som utgör uttryck för riksintresset. Här följer ett antal riktlinjer för hur riksintresset kan tillgodoses.

Riksintresset Norrtälje i sin helhet

- Hänsyn ska tas till den ålderdomliga gatu- och tomtstrukturen, så att denna är fortsatt läsbar. Detta gäller särskilt långgatorna och tvärgränderna runtom Norrtäljeån och torgen i Norrtäljes historiska stadskärna, men också övriga kvarter och områden inom riksintresseområdet som är uttryck för äldre tiders stadsplaneideal.
- De naturgeografiska förutsättningarna som styrt och begränsat stadens utbredning ska vara fortsatt läsbara. Staden är förlagd i en sprickdal med omkringliggande gröna bergspartier, vilket ska kunna upplevas från ett flertal platser såväl utanför som inom riksintresseområdet. Exploatering på Södra bergen, Signalberget, Grannparken, Norra bergen, Gransäter samt i området kring Roslagsskolan måste därför ske med hänsyn till kulturvärden och ska alltid prövas gentemot riksintresset för att säkerställa att läsbarheten och vyerna består.
- Den rådande småskaliga karaktären, med mestadels låg bebyggelse som kontrasteras av större of-fentliga märkesbyggnader, ska värnas och vara utgångspunkt för framtida exploateringsåtgärder och eventuella tillägg i den stadsnära bebyggelsen. Ny bebyggelse bör inordnas sig eller underordnas sig den befintliga bebyggelsestrukturen.
- Siktlinjer och vyer över riksintresseområdet, från exempelvis Södra bergen och Societetsparken, längs långgatorna och ån, ska respekteras. Tillkommande bebyggelse ska uppföras så att vyer och siktlinjer inte påverkas negativt i större omfattning.

- Parker och grönområden inom riksintresset bör inte förtätas med privatiserad bebyggelse
- Företeelser som berättar om de för staden historiskt viktiga näringarna, så som bostads- och affärshusen, institutionsbyggnaderna, industrierna samt anläggningarna för nöjen och badortsliv, ska förbli framträdande.
- Den samlade bebyggelsen och dess anläggningar från olika historiska skeenden med olika användningsområden ska behandlas med hänsyn vid planarbete. Vid eventuell nybyggnation bör riksintressets värden och uttryck vara vägledande gällande lokalisering, utformning och volymverkan.

Riksintresset inom utvecklingsområdet Busstorget

Inom utvecklingsområdet Busstorget finns ett antal företeelser som utgör uttryck för riksintresset. Nedan presenteras riktlinjer som är platsspecifika för Busstorget, vilka bör vara vägledande vid framtida planering i syfte tillgodose riksintresset.

- Områdets kulturvärden ska hanteras med hänsyn. Detta gäller särskilt för de företeelser som är del av uttryck för riksintresset. I kommande planarbeten inom utvecklingsområdet ska framtida exploatering alltid prövas mot riksintresset.
- Vid förändring och exploatering av busstorget ska även kumulativa effekter på riksintresset tas i beaktande. Förändringar av busstorget bör därför ske i linje med riksintressets värden. Kumulativa effekter kan uppstå när en genomförd ändring används som argument för att tillåta liknande andra ändringar. Till exempel kan ny hög bebyggelse inom riksintresset öppna upp för att fler höga byggnader uppförs på andra platser i riksintresset, enligt likabehandlingsprincipen.

Norrtäljeån 1945. Sjöfartsmuseet Göteborg.

- Den historiska användningen av området ska förbli läsbar. Såväl industri, samhällsservice som bostadsbebyggelse utgör del av riksintressets uttryck och kan ses som ett resultat av den utveckling som ägt rum från kvartersindelningen på 1700-talet till senare tiders planideal.
- Längs Hantverkaregatan är gaturummet idag småskaligt och delvis slutet av industri- och bostadsbebyggelse som är förlagd nära gatulinjen. Vid Zetterstenska parken, Kronohäktet och Missionskyrkan präglar grönskan gaturummet och bebyggelsen har en mer institutionsliknande karaktär. Vid Danskes gränd framgår kvartersstadens gräns tydligt. Dessa karaktärsdrag är väsentliga för förståelsen för stadens utveckling och utgör del av riksintressets uttryck, varför de också ska värnas, synliggöras och implementeras i framtida planarbete.
- Det slutna gaturummet mellan gevärsfaktoriet och Mode 1 bidrar till områdets karaktär av tidigare industriområde, vilket förtydligar byggnadernas historiska användning. Hantverkaregatans övergripande karaktär är en del av uttrycket för riksintresset och ska värnas.
- Vid exploatering av Busstorget, som angränsar till riksintresseområdet, ska kulturmiljön behandlas med hänsyn vad gäller volym och utformning i syfte att undvika påtaglig skada på riksintresset eller försämra dess läsbarhet, varför ny bebyggelse bör inordna sig eller underordna sig befintlig i skala.
- Riksintresseområdets gräns sammanfaller med Norrtälje stads historiska yttre gräns och löper genom utvecklingsområdet. Idag är gränsen tydligt avläsbar tack vare kontrasten mellan den gamla stadsplanens bebyggelsemönster och nyare anslutande stadsplaner med större och luftigare struktur. Gränsen behöver vara fortsatt läsbar i stadsrummet och från de runtom staden belägna höjderna. Det nuvarande Busstorget bebyggs på

ett sådant sätt att den gamla stadsplanen och stadsutbredningen fortsatt är läsbar.

- Inom utvecklingsområdet finns bebyggelse som innehar höga kulturhistoriska värden, varav flertalet även utgör del av riksintressets uttryck. Hantverkaregatan med dess övergripande karaktär visar särskilt väl på Norrtäljes utveckling från 1700-talet till det tidiga 1900-talet och är uttryck för riksintresset. Rivning av befintlig bebyggelse uppförd före 1930 bör därför undvikas. Gaturummets historiska karaktär behöver beaktas.

Lagrum och befintliga ställningstaganden

Fornlämningar

Kulturmiljölagen (KML) inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi ska skydda och vårda kulturmiljön och ansvaret delar vi tillsammans: såväl myndighet som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Fornlämningar

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom forna tiders bruk, som är varaktigt övergivna och tillkomna före 1850. Det är inte bara lämningen i sig som är skyddad utan till en fornlämning hör även ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde och dess storlek avgörs från fall till fall av Länsstyrelsen.

Lämningar som är yngre än 1850 brukar kallas för övriga kulturhistoriska lämningar.

Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Den som tänker t.ex. bygga något bör i god tid höra av sig till Länsstyrelsen för att ta reda på om någon fornlämning kan komma att beröras och om så är fallet samråda med Länsstyrelsen. Det är Länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering. Länsstyrelsen kan även besluta om att en arkeologisk utredning ska utföras i områden som det inte finns kända fornlämningar i, men där det finns anledning att misstänka att det kan finnas lämningar.

Kulturmiljölagen (1988:950) 3 kap. Översiktsplan

Ingrepp i fornlämning

10 § Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag bör i god tid genom att inhämta information från länsstyrelsen ta reda på om någon fornlämning kan beröras av företaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen.

Om en fornlämning påträffas under grävning eller annat arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas till den del fornlämningen berörs. Den som leder arbetet ska omedelbart anmäla förhållandet till länsstyrelsen. Lag (2013:548).

12 § Den som vill rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning ska ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.

Kulturmiljövårdens riksintressen

Kulturmiljövårdens riksintressen regleras i miljöbalkens 3 kap. 6 §, och ingår i miljöbalkens hushållningsbestämmelser.

Riksintressena regleras i Miljöbalken, som fastslår att mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet så långt möjligt ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada miljön. Bedömningen av vad som är en påtaglig skada utgår från områdets läsbarhet. Det vill säga hur väl miljön fortsättningsvis kommer att karaktäriseras av eller återspegla det riksintressanta sammanhang som ligger till grund för utpekandet.

Kommunens ansvar

Kommunen ska redovisa områden av riksintresse i sina översiktsplaner och hur dessa ska tillgodoses i den kommunala samhällsplaneringen. I den fysiska planeringen avgränsas riksintressena som geografiska områden, men skada kan uppstå även av åtgärder utanför den fysiska gränsen.

Av översiktsplanen ska framgå hur kommunen avser att tillgodose de redovisade riksintressena och följa gällande miljö kvalitetsnormer 6 § Översiktsplanen ska utformas så att innebörden och konsekvenserna av den tydligt framgår

Lagtextens formulering innebär att översiktsplanen inte endast ska redovisa och avgränsa de av staten utpekade riksintressena, utan även visa hur anspråken kan tillgodoses.

För att översiktsplanen ska fungera vägledande för efterföljande beslut ska planen ange en översiktlig planeringsinriktning för områden av riksintresse för kulturmiljövården. För de olika karaktärsområdena respektive särskilt värdefulla bebyggelseområden eller allmänna platser i detta underlag anges under rubriken "Att värna" vilken hänsyn som ska tas för att riksintresset ska tillgodoses.

Plan- och bygglag (2010:900) 3 kap. Översiktsplan

2 § Översiktsplanen ska ange inriktningen för den långsiktiga utvecklingen av den fysiska miljön. Planen ska ge vägledning för beslut om hur mark- och vattenområden ska användas och hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras.

4 § Kommunen ska i översiktsplanen redovisa sin bedömning av hur skyldigheten att enligt 2 kap. ta hänsyn till allmänna intressen vid beslut om användningen av mark- och vattenområden kommer att tillgodoses. I redovisningen ska riksintressen enligt 3 och 4 kap. miljöbalken anges särskilt.

Kyrkor och enskilda byggnadsminnen

Kulturmiljölagen (KML) inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi skyddar och vårdar kulturmiljön och ansvaret delar vi tillsammans: såväl myndighet som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön.

Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Kyrkliga kulturminnen

Svenska kyrkobyggnader har enligt kulturmiljölagen ett automatiskt skydd om de är uppförda före 1940. Även byggnader efter 1940 kan förklaras som kyrkliga byggnadsminnen om de till exempel har ett kulturhistoriskt eller arkitektoniskt värde. Detta prövas av länsstyrelsen.

Kulturmiljölagen (1988:950)

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning. I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler, andra fasta anordningar och vegetation på tomten eller ändring av medveten gestaltning av vegetationen.

/.../

Europeiska landskapskonventionen och Nationella mål för kulturmiljön

Landskapskonventionen i kommunal planering

Sverige har ratificerat den Europeiska landskapskonventionen. Detta innebär bland annat att vi förbundit oss att inarbeta konventionens intentioner i nationell lagstiftning och politik samt ett åtagande att skydda, förvalta och planera vårt landskap i enlighet med konventionen. Vi ska därmed bl. a. främja delaktighet i beslut och processer som rör landskapet lokalt och regionalt samt utveckla en helhetssyn på landskapets värden och en hållbar förvaltning av dessa.

I Landskapskonventionen definieras landskap som *ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.*

Här förklaras också att med landskapsskydd avses åtgärder för att bevara och upprätthålla ett landskaps viktiga eller utmärkande karaktärsdrag när det är berättigat på grund av dess natur- och kulturmiljövärde som en följd av dess naturliga utformning och/eller av mänsklig verksamhet, vidare definieras även landskapsförvaltning och landskapsplanering på ett sätt som tydliggör avsikterna att säkerställa bedrivandet av samordnade processer och intressen för en långsiktigt hållbar utveckling, förbättring och nyskapande av olika värden i landskapet.

Landskapskonventionen ställer krav på att landskap ska integreras i bl. a. regional- och stadsplaneringspolitik samt på utvecklade former för medverkan från berörda intressenter.

Nationella kulturmiljömål i kommunal planering.

Tillvaratagandet av kulturmiljövårdens riksintressen är enligt Riksantikvarieämbetes handbok för riksintressen en förutsättning för en långsiktigt hållbar utveckling av landskapet och har avgörande betydelse för att nå de nationella miljömålen och målen för kulturmiljöarbetet

En miljömässigt hållbar utveckling för kulturmiljön innebär bl. a. bevarande, utveckling och berikande av landskapets historiska mångfald och kulturhistoriska värden. Landskapets kulturhistoriska värden bär på möjligheter och kan fungera som en resurs för i den regionala planeringen. För att de kulturhistoriska värdena ska tas tillvara i samhällsutvecklingen krävs ofta en kombination av olika åtgärder beroende på värdenas karaktär, omfattning, känslighet och behov. Det handlar inte bara om att bevara och skydda mot skada eller utarmning utan även om att utveckla, lägga till och nyskapa värden.

En förutsättning för att kulturmiljön ska upplevas som angelägen och för att dess potential ska kunna tas tillvara är att de kulturhistoriska värdena är beskrivna. I detta Kulturmiljöunderlag finns en övergripande beskrivning av de kulturhistoriska värdena och landskapets värden som ska fungera som underlag i den översiktliga planeringen. Inom detaljplanering och åtgärder som rör enskilda byggnader behövs i de flesta fall mera specifika utredningar göras, för att på en mer detaljerad nivå ta fram kunskapsunderlag och riktlinjer för hur kulturmiljövärdena ska tas tillvara.

Nationella kulturmiljömål

Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.

Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.

En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Målen ska styra de statliga insatserna på kulturmiljöområdet men ska även kunna inspirera och vägleda politiken i kommuner och landsting.

Plan- och bygglagen

I Plan- och bygglagen hanteras särskilt värdefull kultur-miljö genom förvanskningförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Plan- och bygglagens andra kapitel

Prövning enligt 2 kap PBL avser lokaliseringen, det vill säga markens lämplighet för en åtgärd. Som ett allmänintresse är kulturmiljöperspektivet en central och ibland avgörande aspekt för lämpligheten att bebygga ett markområde. I 6 § anges att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbildningen, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Förbud mot förvanskning (PBL 8 kap 13 §)

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av eventuella åtgärder, så att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare m.fl. Förvanskningförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön. I rättsfall har framkommit att en rivning inte är att betrakta som förvanskning, men kommunen kan alltid avslå en begäran om rivningslov av en kulturhistoriskt värdefull byggnad.

Varsamhetskrav (PBL 8 kap 17 §)

Hänsyn ska tas till byggnadens karaktärsdrag. Det kan avse sådant som byggnadsmaterial, takutformning, färgsättning, form och byggnadens samspel med omgivningen. Det handlar inte bara om trohet mot originalets utseende, utan även mot den teknik och material med vilket det har åstadkommits. Det som sammanlagt karaktäriserar en byggnad och dess samspel med omgivningen ska lyftas fram även i den vardagliga bebyggelsemiljön.

Plan- och bygglag (2010:900) 8 kap 13 §

Enligt plan- och bygglagen 8 kap 13 § får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas.

Det som anges under Plan- och bygglagens 8 kap 13 § för särskilt värdefull byggnad gäller även för bebyggelseområden och allmänna platser.

I denna utredning beskrivs bebyggelseområden och allmänna platser som har sådana värden som avses i Plan- och bygglagen.

För varje bebyggelseområde eller allmän plats ges en kort beskrivning och en motivering till värderingen. Egenskaper, uttryck och karaktärer som ska värnas för att området inte ska förvanskas anges.

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad (BFS 2016:6, 1:2213)

En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden. En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.